דוח מסכם מחקר העמקה
הצעירים בחברה הבדואית בנגב

פרופ' איל יניב, איילת ספיר, יואב סוקה, יניר שמעון
מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם

המחקר הוא חלק מסדרת מחקרי אפקטיביות ומחקרי העמקה
אשר בוצעו בשיתוף האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב
אודות החלטת ממשלה 1279 - תוכנית חומש לפיתוח כלכלי חברתי
בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022 – 2026.

אוגוסט 2025 ט.ל.ח

מכון מחקר+ זוויות דיאלוג חכם
טלפון: 054-3603636; 054-2006185
office@muniplus.co.il | muniplus.co.il

אב תשפ"ה | אוגוסט 2025

תוכן העניינים

תקציר מנהלים	4
מבוא	5
הגדרה של צעירים	5
מאפיינים כלליים של צעירים באוכלוסיות מוחלשות	5
השכלה ותעסוקה	5
פשיעה ואלימות	6
מאפייני צעירים באזורים כפריים	6
גורמי קידום לצעירים בעולם	6
צעירים בישראל	8
צעירים בחברה הערבית	8
צעירים בני החברה הבדואית - רקע והקשר חברתי, תרבותי וסוציו-פוליטי	9
גורמי קידום לצעירים בחברה הבדואית	11
תוכניות ממשלתיות (חינוכית, תעסוקתית)	11
תוכניות החברה האזרחית (צמצום פערים חינוכיים ותעסוקתיים)	12
תיאור המחקר	13
מטרת המחקר	13
שיטת המחקר	13
תוצאות	16
דיון ומסקנות	26
סיכום	38
ביבליוגרפיה	40

תקציר מנהלים

מחקר זה בוחן את מצבם של צעירים וצעירות בגילאי 18-24 בחברה הבדואית בישראל. המחקר מתמקד בשלושה צירים מרכזיים: השכלה, תעסוקה ופשיעה, ובוחן את האקוסיסטם של תוכניות ההעצמה הקיימות ואת התאמתן לצרכי האוכלוסייה.

הגיל הנחקר - 18 עד 24 - מאופיין במעבר קריטי מילדות לבגרות. בתקופה זו צעירים מתמודדים עם חיפוש זהות, מעבר למגורים עצמאיים, תחילת לימודים, כניסה לשוק העבודה והקמת משפחה. נתוני האיחוד האירופי מצביעים על כך ש-24.5% מהצעירים בגילאי 18-24 נמצאים בסכנת עוני והדרה חברתית. המצב קשה במיוחד בקרב צעירים ממשפחות בעלות השכלה נמוכה והיוצאים לעולם העבודה עם חסמים משמעותיים.

קיים קשר חזק בין רמת השכלה לאפשרויות תעסוקה ולהכנסות עתידיות. בני משפחות מוחלשות נמצאים בסיכון גבוה יותר להיות ללא השכלה או תעסוקה. גישה לחינוך על-יסודי חינמי מהווה מנוף מרכזי לשיפור מצבם.

הצעירים והצעירות בחברה הבדואית בישראל, השייכים לאחת האוכלוסיות המוחלשות במדינה, ניצבים בפני מעבר מורכב אל עולם הבגרות, המתאפיין בשאיפה לעצמאות ובחיפוש עצמי. הם מתמודדים עם אתגרים ייחודיים שמקורם במבנה התרבותי, החברתי והכלכלי של החברה הבדואית, כולל נטייה להקמת משפחה בגיל צעיר, חסמים בהשלמת השכלה גבוהה, סיכון לעוני ולהדרה חברתית, ופער דיגיטלי. מאפיינים אלה משפיעים על יכולתם להשתלב בשוק העבודה, לשפר את מעמדם, ולהימנע מהידרדרות למצבי סיכון, ומדגישים את הצורך בתוכניות העצמה מותאמות ובמדיניות ממשלתית ממוקדת לטובת שילוב מיטבי בחברה הישראלית.

המדינה והחברה האזרחית מפעילות תוכניות חינוכיות ותעסוקתיות לצמצום פערים בקרב צעירים בדואים, במטרה לקדם השכלה, תעסוקה, שלומות והשתלבות מיטבית בחברה. מחקר זה עורך בדיקה מעמיקה של הצעירים בחברה הבדואית , מסווג אותם לאשכולות המתאימים לצירים שנבחנים ובוחן את התאמת התוכניות לאשכולות אלה ומצביע על אשכולות עבורם חסרים פתרונות מותאמים ומהצד השני על אשכולות אשר יכולים לסייע במינוף הפוטנציאל והעצמת הצעירים.

המחקר מבוסס על שילוב של נתונים כמותיים (שהתקבלו באמצעות חוק חופש המידע) ואיכותניים (ראיונות עמוקים עם בעלי עניין מתחומי הממשל, האקדמיה, המגזר השלישי והצעירים עצמם).

מסקנות המחקר מצביעות על כך שאשכול המשכילים והמועסקים הוא האשכול החזק בחברת הצעירים הבדואים ויכול לסייע במשיכה של החברה קדימה. אשכול חזק נוסף המקבל סיוע מהתוכניות הם הצעירים והצעירות שנמצאים במסלול ההשכלה גם עם עדיין לא השתלבו בתעסוקה. יחד עם זאת שילוב של צעירים אלה בעולמות התעסוקה דורש התייחסות ייחודית של תוכניות שונות מהמוצעות היום. אשכול המועסקים ללא השכלה, מקבל היום מענה מתוכניות ממשלתיות אולם יש צורך בהרחבת היקף הפעילות.

שני האשכולות הקריטיים בשל מידת הסיכון בהם הם האשכולות של הצעירים וצעירות שאינם מועסקים ואינם במסלולי השכלה. אשכול אחד הוא זה שמוגדר חסר מעש אך לא התדרדר לפשיעה, ואשכול נוסף הוא אשכול הצעירים שכבר פגשו את מערכות החוק. על אף קיומן של תוכניות המטפלות בצעירים וצעירות אלה הנמצאים בסיכון, הם אינן מצליחות להקיף את כל האוכלוסיה ונדרשים פה מענים נוספים הן לתת קבוצות באשכולות אלה והן באופן רחב.

מבוא

הגדרה של צעירים

אוכלוסיית הצעירים הנמצאים על סף כניסה לעולם הבוגרים הנה בעלת מאפיינים ייחודיים השונים הן מעולם הילדות והן מעולם מהבגרות. הגדרת הגיל עבור צעירים, "Young Adults", אינה חד משמעית ומשתנה בין חוקרים ובין מדינות נחקרות. למרות גבולות שונים להתחלה וסיום שעשויים לנוע בין 15-30, רוב הספרות מתייחסת לגילאי 18-24 כפי שיעשה במחקר זה (Arnett, 2000; Kingsbury et al., 2024; Littman, 2022; Scales et al., 2016). בני הגיל נוטים לחיפוש עצמי בתקופת מעבר זאת והתנסויות מגוונות בתחומים כמו מקום מגורים, בחינת הרצון ללימודים או יציאה לשוק העבודה, התחלת משפחה ועוד(Arnett, 2000; Scales et al., 2016). הצורך לעבור למגורים נפרדים נובע אצל צעירים וצעירות מהשאיפה לעצמאות, צרכי לימודים ועבודה (בעיקר בין אלה הגרים באזורים כפריים) או ממניעים של קשרים חברתיים ורומנטיים. גם אלה הנשארים לגור יחד עם ההורים מחפשים עצמאות רבה יותר בגיל זה. הנתיב שיעשו במעבר לבגרות נקבע רבות על פי בחירות שיעשו בתכנון המשפחתי, מתי יחלו במסע להורות, האם ומתי יבחרו בלימודים מתקדמים. בחברות ותרבויות המצפות מצעירים להתחיל בבניין התא המשפחתי בגילאים מוקדמים, ישנם פחות צעירים המצליחים להשלים לימודים מתקדמים המשפיעים על עתידם הכלכלי והתעסוקתי לטובה. מחקר בארצות הברית מצא שהסיכוי של נשים להפוך לאמהות לפני גיל 20 גבוה פי שלושה מזה של גברים להפוך לאבות בגיל זה ומתוך כך הן מקבלות את האחריות בגיל צעיר יותר אך גם יורדים הסיכויים להשלמת לימודים (Scales et al., 2016).

מאפיינים כלליים של צעירים באוכלוסיות מוחלשות

דו"ח של האיחוד האירופי משנת 2022 מציג תמונה המראה ש-24.5% מאוכלוסיית הצעירים בגילאים אלה נמצאים בסכנת עוני והדרה חברתית במיוחד כאשר מגיעים מבתים בהם הרקע התעסוקתי נמוך[1] התואמים את התאוריה להדרה חברתית. נתונים אלה נתמכים גם במחקר פיני המצביע על כך שגורמי הסיכון להפוך לצעירים מוחלשים הנם רמת השכלה נמוכה של ההורים והשענות ארוכת טווח על קצבאות. כמו כן, בנים ונערים נמצאים בסיכון גבוה יותר מאשר בנות להידרדר למצב מוחלש בבגרותם (Toiviainen, Hyytiä, & Kuusipalo, 2020).

למרות שהאוכלוסייה מגיעה מרקעים רבים ומגוונים ומהווים קבוצה הטרוגנית ישנם מאפיינים שניתן לזהות באוכלוסייה זאת כמו הכנסה נמוכה, בעיות בריאות וקשיים התנהגותיים (Bonnie et al., 2015). צעירים מאוכלוסיות מוחלשות בגילאים אלה נוטים לסבול גם מירידה בתחושת השלומות כתוצאה מדיכוי או חשיפה מוגברת לאלימות (Littman, 2022). צעירים מאוכלוסיות מוחלשות סובלים גם מפער דיגיטציה הנובע מסיבות גיאוגרפיות ומחסור בספקי תשתית בשל הביקוש הנמוך (Reddick, Enriquez, Harris, & Sharma, 2020).

בניגוד למצופה, שלימודים מתקדמים ושאיפה להצלחה יתפסו כהישג של אלה המצליחים לצאת ממצב החולשה, בקרב קבוצות מיעוטים בעלות רקע אתני נוצר לעיתים ניכור לאור הצלחתם של יחידים (Scales et al., 2016).

השכלה ותעסוקה

הספרות מראה כי השכלה תורמת למעבר בריא לבגרות. יש מתאם ברור בין רמת ההשכלה לבין יכולת תעסוקתית והכנסות עתידיות המשפיעות הן על הבריאות והן על שלומות בבגרות (Scales et al., 2016). ילדים הגדלים במשפחות מוחלשות המאופיינות כמשפחה חד הורית, שהילדים עברו למעלה משני אירועי חיים קשים, אין תמיכה הורית יציבה או שאחד ההורים חולה במחלה כרונית נמצאו כבעלי סיכון גבוה יותר להיות ללא השכלה או תעסוקה כצעירים (Kingsbury et al.,

(1) https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Young_people_-_social_inclusion#:~:text=In%20_2022%2C%20the%20at%2Drisk%2Dof%2Dpoverty%20or,%2C%20which%20stood%20at%2021.6%20%25

2024). אולם, אלה המקבלים חינוך על יסודי ויש להם גישה לחינוך על יסודי בחינם הם בעלי פוטנציאל הצלחה רב יותר (Toiviainen et al., 2020). מחקר שנעשה על ידי האו"ם בשנת 2012 מצביע על קשר בין עוני לבין דרגת חינוך נמוכה במדינות מתפתחות (אזרבייג'ן, סין, מצרים, איראן, מונגוליה, נפאל, סרביה וסוריה) שצעירים הגדלים בתנאי עוני נמצאים בשני העשירונים התחתונים ברמת החינוך אותה ישיגו. רמת החינוך של צעירים אלה נמצאת גם במתאם לרמת החינוך של הוריהם, ככל שרמת החינוך של ההורים נמוכה יותר, רמת החינוך של הילדים תהיה נמוכה יותר. למרות שברוב המקרים השכלה גבוהה יותר מהווה בסיס לתעסוקה עתידית, בחלק מהמדינות (אזרבייג'ן, איראן מצרים וסוריה) נמצאה תופעה של חוסר תעסוקה גם אצל בוגרי מערכת החינוך המוסברת על ידי צורך נמוך של השוק למשרות הדורשות השכלה גבוהה (Pastore, 2012).

צעירים הנמצאים במצב של אבטלה מתמשכת חווים קשיים פסיכולוגיים וסוציולוגיים, נוסף על הקשיים הכלכליים הכרוכים במצב. נוסף על תחושת האושר של הצעירים, המצב מוביל לריחוק חברתי ובדידות. מחקר שבוצע על צעירים בסאול בשנת 2022, נמצא קשר שלילי בין אבטלה מתמשכת לתחושת האושר של הצעירים וצומצם השימוש של הצעירים בהוריהם כמתווך לחברה הכללית (Kim, 2024). כמו כן, במחקר שנעשה בסיאטל על צעירים, עלה כי אבטלה בקרב צעירים בעלת מתאם גבוה עם הרגלי שתייה כבדה באופן נקודתי (בתקופת האבטלה) ועם שימוש בסיגריות. לא עלה קשר ברור לשימוש בקנביס. כמו כן, השפעת האבטלה על השימוש שלושת החומרים גברה כאשר הרקע הסוציאל-כלכלי של הבית בו גדל הצעיר היה נמוך יותר (Lee et al., 2015).

פשיעה ואלימות

רמת הסיכון של צעירים מאוכלוסיות מוחלשות להידרדר לפשע גבוהה משמעותית לעומת האוכלוסייה הכללית. מחקר שנעשה בארצות הברית הראה ש-3% מאוכלוסיית הצעירים בני 18-24 ממוצא אפרו אמריקאי ריצו זמן מאסר בכלא. אחוז זה הוא כפול מבני גילם ממוצא היספני ופי שש מאוכלוסיית הצעירים הלבנים בני גילם (Scales et al., 2016). כמו כן, ממחקר שבוצע במקסיקו, עלה כי צעירים שנחשפו לאלימות גוברת בסביבה המקומית שלהם, השקיעו באופן מובהק פחות שנים לרכישת השכלה, בסבירות נמוכה יותר הצליחו להשלים לימודי חובה וכן התקשו להשיג עבודה. בסקר בקרב הורי הילדים, עולה כי הסיבה לכך לא הייתה קשורה לחשש מאלימות פוטנציאלית, אך הרקע הכלכלי של משפחות הצעירים השפיע על התוצאות (Brown & Valesquez, 2017).

צעירים שנקלעו למעגל הפשע מתקשים יותר למצוא את הדרך חזרה לנתיבי חיים נורמטיביים. הם מתקשים לראות את חייהם מעבר לסביבת הפשע בה מצאו עצמם ומתוך כך לתכנן מסלול חדש. לא מומלץ שלתוכניות שיקום יתייחסו לאינדיבידואל והרקע ממנו מגיעים מעבר לפשעים שנעשו (Weaver et al., 2024).

מאפייני צעירים באזורים כפריים

באזורים כפריים ישנה העצמה של גורמי הסיכון לצעירים להיכלל באוכלוסיות מוחלשות מסיבות מגוונות (Pastore, 2012). שהנגישות לחינוך, אמצעי תחבורה ותעסוקה נמוכים יותר. נשים חלשות אף יותר באיזורים הכפריים משום שמקצועות מסורתיים כגון חקלאות, יערנות או דיג מאופיינים כגבריים במהותם (Toiviainen et al., 2020). בנוסף, באזורים כפריים קיים פער בנגישות לטכנולוגיות ורשתות דיגיטליות, בשל הדרישה הנמוכה לשירותים אלה ולכן הם ניתנים לעיתים באיכות נמוכה יותר ומחירים גבוהים יותר בהיעדר תחרות (Reddick et al., 2020). צעירים באזורים אלה נוטים לשימוש רב יותר באלכוהול וסמים לעומת מקביליהם בעיר שעשויות להוביל להתנהגויות מסוכנות נוספות (Lambert et al., 2008).

גורמי קידום לצעירים בעולם

המחקר על קידום אוכלוסיות מוחלשות מתמקד ברובו בילדים או מבוגרים. אוכלוסיית הצעירים נתפסת במרבית המקרים כחלק מעולם הבוגרים למרות שהיום מתגברת ההבנה שהיא בעלת מאפיינים אחרים. הצעירים יצאו מעולם הנערות אולם

אינם משולבים עדיין בעולם הבוגרים. צעירים מושפעים באופן חזק יותר משינויים חברתיים משמעותיים המשפיעים על האוכלוסייה כולה ולכן יש חשיבות רבה לתמיכה הניתנת להם במעבר לעולם הבוגרים (Scales et al., 2016). הספרות מראה שתחושת הקהילתיות של צעירים יש בה כדי לנטרל ההשפעות של היותם חלק מאוכלוסיית שוליים והיא יכולה להבנות בעזרת הדרכת בוגרים מהקהילה, תמיכה חברתית, עוצמה, השתתפות בפעילויות קהילתיות מעורבות, תחושת השיתוף בזהות ומתוך תוכניות ייעודיות המיועדות לחזק את תחושת הקהילתיות (Littman, 2024). האיחוד האירופי משקיע משאבים רבים בפיתוח תוכניות לצעירים כדי לפשט ולייעל את המעבר שלהם לעולם המבוגרים[2]. גם האו"ם השקיע משאבים לניתוח מצב הצעירים מאוכלוסיות מוחלשות ופיתוח תוכניות לחיזוקם, העצמתם ובניית מנהיגות תוך התייחסות למענים הנדרשים לצעירים וצעירות והתחשבות לנושא מגדר ומיניות (UNFPA, 2013).

למרות כל המאמצים לפתח תוכניות מתאימות, מחקר של ה-NIH מראה כי אכן קיימות תוכניות רבות העוסקות באוכלוסיות המוחלשות. אולם תוכניות אלו חסרות ראייה מערכתית עבור הצעירים התוכניות הקיימות מכוונות לפלחים צרים וממוקדים, חופפות פעמים רבות בפעילותן ואינן מצליחות להוכיח כי הן משרתות את המטרה להן נועדו. דבר שהגביל את מגמת השינוי, וההשפעה ברמת המדיניות הנדרשות על מנת להעצים ולחזק את הצעירים, ולספק להם איכות החיים הכוללת (Bonnie et al., 2015). יש לציין כי תוכניות התמחות בתמיכת המדינה נמצאו כמסייעות לתעסוקה עתידית בשל צבירת הניסיון של הצעירים בחברות המעסיקות את המתמחים (Pastore, 2012).

(2) https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/projects-results?order=DESC&pageNumber=1&pageSize=50&sortBy=title&keywords=%20young%20adults&isExactMatch=true&programmePeriod=2014%20-%202020

צעירים בישראל

ישראל נמצאת בחציון הגבוה של האנשים הצעירים המוגדריםNEET[3]. בישראל כ-18% מהצעירים הם חסרי עבודה, לא לומדים או בתהליכי התמקצעות, ביחס לממוצע של 16% במדינות המפותחות OECD. הנתונים מישראל בולטים בפערים הקיימים בהם; ישנו פער מגדרי יחסית גדול, בו נשים נוטות להיות NEET יותר מאשר גברים; וישנו פער חברתי בין יהודים (11%) לבין ערבים (29%), ופער גדול הרבה יותר בתוך האוכלוסייה הבדואית (Ziv & Alkrinawi, 2024).

צעירים בחברה הערבית

האוכלוסייה הערבית בישראל מונה כשני מיליון תושבים – כ-20% מכלל האוכלוסייה (למ"ס, 2022). רוב האוכלוסייה הערבית מתגוררת ביישובים ערביים בצפון ובאזור המרכז ה(משולש), מיעוטם ביישובים מעורבים שבהם רוב יהודי, ואחוז קטן מתגורר בדרום ובנגב (סנדלר-לף ושחק, 2006). לנוכח הפערים הלאומיים, הפוליטיים, החברתיים, התרבותיים והכלכליים בין המיעוט הערבי לבין הרוב היהודי, התקבע במשך השנים מעמדו של המיעוט הערבי כמיעוט מוחלש. ברמה החברתית-פוליטית, הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוביל לניכור ואף לאיבה בין שני העמים, וכן לאפליה ולגזענות חברתית וממסדית (ח'מאיסי, 2009).

אוכלוסיית הצעירים בחברה הערבית בישראל מהווה פלח ניכר מכלל החברה הערבית. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2022 מנתה קבוצת הצעירים בישראל (בני 18 עד 24 שנה) 994.6 אלף, כ-713.5 אלף יהודים (כ-9.46% מהאוכלוסייה היהודית בישראל) וכ-281.1 אלף ערבים[4] (כ-13.9% מהאוכלוסייה הערבית בישראל) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022). אוכלוסיית הצעירים הערבית הינם חלק מחברה שנמצאת בתהליך של שינוי הדרגתי, שינוי שמתרחש במגוון תחומים כגון כלכלה, פוליטיקה, חברה וגיאוגרפיה. שינויים אלה נגרמו בעקבות מפגש ואינטראקציות עם כלל החברה הישראלית שמאופיינת בתרבות המערבית. המפגש של החברה הערבית בישראל עם החברה היהודית האיץ תהליכי שינוי במבנים חברתיים, ערכים ובמנהיגות של החברה הערבית (Al-Haj, 1988). תהליכים אלה מתבטאים בתחומי חיים שונים, דפוסי משפחה, מערכת החינוך, אינטראקציה עם החברה היהודית, שינוי מגורים, עלייה ברמת ההשכלה ושינויים בשיעורי התעסוקה (מנאע, 2008).

תהליכי המודרניזציה חושפים צעירים ערבים למודלים חברתיים חדשים. השינויים המרכזיים כוללים היחלשות מבנה החמולה המסורתית והמעבר למשפחות גרעיניות. בעוד שבעבר ראשי החמולה והנכבדים הנחו את החיים החברתיים, כיום מעמדם נחלש, מה שפוגע בלכידות הקהילתית הערבית (זוסמן, וודבידג' ומיעארי, 2016). לאוכלוסיית הצעירים הערבים בישראל דרושה התייחסות ייחודית מותאמת לצרכים ולאתגרים שהם חווים בחיי היום יום שלהם.

במחקר שניסה להעריך את רמת ההשתלבות של צעירים נוצרים ומוסלמים המתגוררים בעיר נוף הגליל ובחיפה ואת ההשפעה של ההשתלבות על מצבם הסוציו-כלכלי. ממצאי המחקר הראו כי חיפה מוצגת כעיר מעורבת ותיקה, ואילו נוף הגליל מוצגת כעיר מעורבת חדשה, שהוקמה כמעוז יהודי לצד העיר נצרת, ורק משנות ה-70 של המאה ה-20 החלה לאפשר לערבים לרכוש בתים בעיר, ונכנסו אליה בני המעמד הגבוה באוכלוסייה הערבית. עד היום העיר נתפסת כעיר שהיחסים הבין-אתניים בה נמוכים יותר. במחקר עלה כי תושביה הערבים של נוף הגליל משתלבים פחות מתושבי חיפה. ההשתלבות כוללת חשיפה למדיה בעברית, גישה כלפי שילוב בחברה הישראלית, הימצאות של חברים יהודים, רצון לבקש עזרה מיהודים ותחושת שייכות למרחבים יהודיים. במחקר עלה כי האוכלוסייה בחיפה היא בעלת רמת תעסוקה גבוהה יותר וגישה למשרות בעלות סטטוס ומשכורות גבוהים. במחקר עלו פערים בין מוסלמים ונוצרים, אך הפערים הבין-עירוניים התגלו כפערים משמעותיים ומובהקים יותר מפערי הדתות (Diab et al., 2022).

---

(3) המושג NEET מתייחס לנערים ונערות שאינם מועסקים לומדים או בתהליך התמקצעות (Not in Employment, Education or Training)

(4) אוכלוסיית הערבים כוללת בדואים, מוסלמים, נוצרים, דרוזים ולבנונים.

צעירים בני החברה הבדואית - רקע והקשר חברתי, תרבותי וסוציו-פוליטי

בסוף שנת 2022 מנתה אוכלוסיית הבדואים בנגב 300,873 בני אדם. כ-77% מהם (231,672 איש) ביישובים עירוניים וכפרים (מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2023). הבדואים בישראל, הינה אוכלוסייה מיוחדת בעלת רקע ותרבות ייחודית, הם מגדירים את עצמם כאוכלוסייה ילידית, שכן הם תושביו המקוריים של הנגב, אזורה הדרומי של המדינה, והתגוררו בו עוד טרם הקמת המדינה בשנת 1948. חברתם עברה תמורות מהותיות מאז שנות השישים של המאה העשרים, בעקבות החלטת הממשלה לעיירם. תהליך זה הוביל להשלכות חברתיות, כלכליות ופוליטיות רבות, שאחת ההשלכות של תהליך העיור היא כניסתם של צעירים בדואים לשוק העבודה ולמוסדות להשכלה גבוהה (Allassad Alhuzail ,2023).

הבדואים הם אוכלוסייה צעירה יחסית: 34% מהם בגילאי 7-18, ו-38% בגילאי 19-45 (Nasasra & Bellis, 2020). בשלוש השנים האחרונות חלה עלייה משמעותית במספר הצעירים הבדואים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל ובחו"ל. בשנת 2020 לבדה נרשמה עלייה של 500% במספר הבדואים הלומדים בחו"ל לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2020).

עם זאת, כ-30% מהבדואים בישראל עדיין גרים ביישובים שחסרים בהם שירותים בסיסיים, ובהם חיבור לרשת החשמל, תחבורה ציבורית ובתי ספר (Allassad Alhuzail, 2014; 2021). בתרבות הבדואית ניתנת חשיבות רבה לקשר עם האדמה. הקשר מתבטא בערכים מסורתיים אשר מועברים מדור לדור .(Yiftachel et al., 2016) . אתגר העיור שעימו מתמודדת החברה הבדואית גורם לשחיקה לערכיים המסורתיים של הבדואים. בין אתגריה הם: העמקת את התלות וחוסר הפיתוח ביישובים רבים, קשיים בקבלת היתרי בנייה, מחסור בפיתוח קרקעות, היעדר ממשק תקין, תקציבים מוגבלים, שירותי חינוך ורווחה מצומצמים. לצד זאת, יישובים בדואים מדורגים ברמה כלכלית-חברתית הנמוכה ביותר (Ben-Asher at al, 2020 ; Abu-saad, 2008 ; Kissinger & Karplus, 2015), ותושביהם מתקשים לרכוש השכלה גבוהה ולהשתלב בשוק העבודה (Allassad Alhuzail, 2014; 2021).

לרכישת השכלה גבוהה חשיבות רבה בקרב צעירים בכלל ובקרב צעירים מקבוצות מוחלשות בפרט. מאמר שפורסם לאחרונה עסק במשמעות מושג "גבריות" בקרב גברים בדואים צעירים משכילים ובדק הבדלים בין האופן שבו צעירים בדואים משכילים תופסים את הגבריות שלהם לבין צעירים לא משכילים או מבוגרים. ממצאים מרכזיים של המחקר הראו שיש הבדלים בתפיסת הגבריות בין צעירים משכילים לבין צעירים לא משכילים או מבוגרים בכך שהם הגדירו את המושג כבעלי אחריות, שליטה עצמית, מחויבות למסורת ולמשפחה, בניגוד לתפיסת הגבריות השנייה שהייתה כוללת סממנים חיצוניים כמו עבריינות ושימוש בנשק. דרך מאמר זה אפשר לראות את התפקיד החיובי של החינוך ביצירת זהות מגדרית שונה וחדשנית, והפער העצום בין ערכי הקהילה הבדואית לבין הערכים המודרניים שנחשפים אליהם גברים צעירים משכילים (Allassad Alhuzail, 2023).

במאמר שחקר את המענה של הרשויות בישראל לצעירים בדואים המוגדרים שאינם מועסקים, לומדים או בתהליך התמקצעות (NEET), עלה כי לא הושקעו בסוגיה מספיק משאבים בשביל להתמודד עם התופעה בצורה מספקת. המחקר התבסס על מטרות מפת הדרכים לפיתוח כלכלי בר קיימא עד שנת 2030 של האו"ם, עליו ישראל חתומה מאז שנת 2019. מטרת התוכנית היא לצמצם עוני, לשפר שירותי בריאות וחינוך, להוריד אי-שוויון ולהביא לפיתוח בינלאומי בר קיימא כדי לאפשר התמודדות עם משבר האקלים. התוכנית דורשת מהמדינות להכיר באוכלוסיות הפגיעות ביותר ולנסות לסייע להם כדי שלא "יישארו מאחור", מתוך מחשבה ששגשוג כלכלי, הגנת הסביבה ורווחה ציבורית הן תופעות שלא ניתן לבחון בנפרד (Ziv & Alkrinawi, 2024).

המאמר ממליץ להרחיב את המענה של מערכת בריאות הנפש, החינוך למיניות בריאה וצמצום השימוש בסמים, לצד הגדלת הנגישות לשירותי בריאות לאורך הרשויות הבדואיות. בתחום החינוך ממליץ להקים תשתיות חינוך ולהשקיע

בשיפור איכותם, לתת סיוע רווחה לתלמידים, הרחבת לימודי עברית, מתן מענה לזהות הערבית-בדואית של התלמידים והנגשת תפקידי ניהול לנשים בדואיות. בתחום המשילות, לקדם צעדים להגברת האמון ברשויות החוק, לייצר ביטחון בישובים הבדואים וחינוך מגיל צעיר לשימוש בשירותים ציבוריים להתמודדות עם פשע ואלימות. בתחום תשתיות, להקים אזורים לפיתוח תעסוקה ברשויות הבדואיות, מתן שירותי מים, חשמל, ביוב ותקשורת סלולרית לישובים, לתת מענה מגורים ולייצר נגישות גבוהה יותר לאינטרנט (Ziv & Alkrinawi, 2024).

מצב התעסוקה בחברה הבדואית מאתגר, במיוחד בקרב אוכלוסיית הצעירים והצעירות. על אף שנרשמה בשנים האחרונות עליה בשיעורי התעסוקה, עדיין קיים פער משמעותי מול החברה היהודית: 14.6% בקרב גברים ו-180% בקרב נשים (חדאד חאג'-יחיא, גנטוס, זינר, 2021). בשנת 2017, עמד שיעור האבטלה הממוצע ביישובים הבדואיים בנגב על 16.6%, לעומת 5.3% בממוצע הארצי ו-5.2% בשאר יישובי הדרום. נתון זה משקף את הקושי המוגבר של הבדואים למצוא עבודה. בקרב צעירים וצעירות בדואים בגילאי 18-24. רק 18% מהצעירות הבדואיות מועסקות. נתון הנמוך ביותר בהשוואה לנשים צעירות בקבוצות מקבילות בחברה הערבית, למעט במזרח ירושלים.

החברה הבדואית בנגב מתמודדת עם שיעור גבוה של חוסר פעילות תעסוקתית ולימודית בקרב צעירים וצעירות. בשנת 2020 עמד שיעור חוסר המעש על 33% בקרב גברים צעירים ועל 55% בקרב נשים צעירות. הנתונים בפועל הם יותר גבוהים משום שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אינה מבצעת סקרים בכל היישובים. בנייר עמדה של זיו ואלקרנאווי (2024), הם טענו שישנם שני גורמים עיקריים לתופעה זו הכוללים חסמים מבניים וחסמים אישיים. החסמים המבניים נובעים מאפליה ממושכת, פערים אזוריים בין הפריפריה למרכז, ושינויים בשוק העבודה. ברמה האישית: השכלה נמוכה, מגבלות שפה, מצב משפחתי אשר מקשה על שילוב הצעירים בשוק העבודה ובחברה הכללית (זיו ואלקרנאווי, 2024).

חוסר פעילות בקרב צעירים משפיע לרעה על ביטחונם העצמי, על תפיסות העתיד שלהם ועל יכולתם להשתלב במערכות השכלה ותעסוקה בהמשך חייהם. בנוסף, הוא מגביר תחושות של בידוד וניכור חברתי, מערער את האמון בחברה ובמוסדותיה ועלול להוביל להתנהגויות חריגות ואף למעורבות בפשיעה (חדאד חאג'-יחיא, גנטוס, זינר, 2021).

לאחרונה, ממצאי מחקרים הראו כי האוכלוסייה הבדואית מדווחת על תחושות של חוסר אמון בממסד, לאחר שהם מרגישים שאינם חלק מתהליכי קבלת ההחלטות. האתגרים האלה פוגעים רבות בתחושת השייכות שלהם למדינה, בעיקר בקרב אוכלוסיית הצעירים ((Abu-saad, 2008 ; Nasasra & Bellis, 2020. על כן, יש חשיבות רבה לשלב את האוכלוסייה בכל תוכנית המיועדת לשיפור מצבה ואשר מכוונת לקידום תנאי ואיכות החיים שלהם.

מדד הביטחון האישי והקהילתי שפורסם בשנת 2019 על ידי עמותת יוזמות אברהם ומוסד שמואל נאמן, מציג תמונה מדאיגה לגבי תחושת הביטחון בקרב הבדואים בנגב. 75% מהמשיבים מהאזור דיווחו על היעדר תחושת ביטחון אישי עקב אלימות ביישוביהם, ושיעור הנפגעים מאלימות (למעט אלימות מינית) היה הגבוה ביותר בהשוואה לכלל קבוצות החברה הערבית. נתונים אלה מדגישים את חומרת האתגרים הביטחוניים והחברתיים הניצבים בפני הקהילה הבדואית.

החברה הבדואית מתמודדת עם אתגרים משמעותיים כמו עוני, מחסור בתשתיות, פערים חינוכיים, אבטלה, חוסר תעסוקה ופוליגמיה (ריבוי נשים). תנאים אלה יוצרים סביבה חברתית מורכבת שמעצימה את תופעת האלימות בקרב צעירים. מצבם של הבדואים בנגב משקף דפוסים המוכרים בקרב אוכלוסיות מוחלשות ברחבי העולם, כמו האפרו-אמריקאים בארצות הברית ועוד. מחקרים שונים מצביעים על כך שעוני קיצוני, נשירה מבית הספר וחשיפה מוקדמת לאלימות מגבירים את הסיכון להתדרדרות לפשיעה. עם זאת ניתן לשנות מציאות זו באמצעות יוזמות מותאמות לאוכלוסיית היעד (חדאד חאג'-יחיא, גנטוס, זינר, 2021).

גורמי קידום לצעירים בחברה הבדואית

תוכניות ממשלתיות (חינוכית, תעסוקתית)

בנייר עמדה בנושא צעירים חסרי מעש בחברה הבדואית בנגב (מאי, 2024), צוין שהחל משנת 2012 ועד היום אושרו רק 3 תוכניות חומש שעסקו בצמצום הפערים החברתיים והכלכליים בחברה הבדואית. התוכניות הן: תוכנית תק'דום- החלטה 550, החלטה 2397 והמשכה בהחלטה 1279. בנוסף, קיימת גם החלטה 549 אשר עוסקת בטיפול בפשיעה ואלימות בחברה הערבית בכללותה.

החלטת ממשלה 2397 עוסקת בתוכנית חומש למטרת פיתוח כלכלי-חברתי עבור האוכלוסייה הבדואית בנגב לשנים 2017-2021. התוכנית מיועדת לצמצום פערים בין האוכלוסייה הבדואית לבין כלל אזרחי המדינה. התוכנית מתמקדת בארבעה תחומים מרכזיים: ראשית, תחום החינוך ושירותים חברתיים הכולל שיפור הנגישות והאיכות של מערכות החינוך והרווחה. שנית, תחום הכלכלה והתעסוקה, הכולל ייצור הזדמנויות תעסוקה חדשות וקידום יזמות כלכלית. שלישית, תחום פיתוח תשתיות אשר כולל שדרוג מערכות תחבורה, דיור ותשתיות נוספים. רביעית, תחום העצמת השלטון המקומי, הכולל חיזוק יכולת הניהול והשירותים של הרשויות המקומית. יישום החלטה זו התבצעה דרך שיתוף של 12 משרדי ממשלה לצד תאגידים סטטוטוריים. הגוף המרכזי האחראי על הובלת התהליכים הוא האגף הבכיר לפיתוח כלכלי-חברתי בחברה הבדואית בנדב אשר הוא פועל במסגרת משרד הרווחה והביטחון החברתי (הרן ואייל, 2021).

החלטה 1279[5] - שממשיכה אותה מתמקדת בחברה הבדואית ועוסקת בתחומים רבים כגון בשיפור המצב הסוציו-אקונומי, פיתוח אזורי תעשייה, שיפור כישורים תעסוקתיים ומיומנויות שילוב חברתי, תעסוקתי ואקדמי וגם איסוף נתונים סטטיסטיים על ידי רשות הצעירים.
במסגרת החלטות אלה פותחו תוכניות להעצמה של החברה הבדואית כמו תוכנית "שער לאקדמיה" ומרכזי ריאן.

תכנית **"שער לאקדמיה"**, שמטרתה הנגשת ההשכלה הגבוהה לחברה הבדואית במסגרת החלטת הממשלה 2397, מסגרת בעלת ארבע שנים אשר העניקה מעטפת תמיכה אקדמית, כלכלית חברתית במגוון תחומים נדרשים ומוטי תעסוקה (האתר למועצה להשכלה גבוהה, תשפ"א).

מרכזי ריאן בחברה הבדואית מרכזים אשר מעניקים הכוונה, הכשרה, השמה וליווי תעסוקתי (אתר מרכזי ריאן).
תוכניות להכשרה והשמה של החברה הבדואית בתחומי ההיי-טק, בהתאם להחלטת ממשלה 1279 לקידום החברה הבדואית, במסגרת קרן ההון האנושי נבחרו 4 תוכניות ייעודיות לאוכלוסיית החברה הבדואית: עמותת פורסא, אוניברסיטת בן-גוריון, אלוויישן אדיוקשן, מט"ח.

לסיכום, משנת 2012 הממשלה העבירה שלוש תוכניות חומש לצמצום הפערים הכלכליים-חברתיים, במיוחד בתחומי החינוך והתעסוקה, בין החברה הישראלית לערבית. לאור המלחמה, תקציבי התוכנית צמצומו בכ-15% (נכון לינואר 2024).

יצוין כי השלטון המקומי בישובים הבדואים משתמש בתקציבים (בהם תב"ר) בשביל לקדם תוכניות להעצמת הצעירים בחברה הבדואית. כיום ישנן תוכניות לצעירים בעיר רהט ובישוב חורה, לצד פעילות של החברה למתנ"סים.

---

(5) https://www.gov.il/he/pages/dec1279_2022

תוכניות החברה האזרחית (צמצום פערים חינוכיים ותעסוקתיים)

קיימים מספר מיזמים הפונים לצעירים בחברה הבדואית. הם פועלים כעמותות רשומות ("מגזר רביעי") אשר נשענות על תמיכה מאסיבית של משרדי הממשלה וכן על תרומות. עמותות אלה הוקמו על ידי הקהילה על מנת לענות על צרכים נדרשים בקהילה. להלן נסקור חלק מהתוכניות הללו:

מרכז תמר - מרכז שהוקם בשנת 2015 על ידי קבוצת צעירים בני החברה הבדואית (כחלק מקבוצת תמאם יזמות) מתוך הכרה במציאות בה אחוז התעסוקה של הבדואים בישראל הוא הנמוך ביותר וכי הישגיה של החברה במערכת החינוך ירודים. מטרת המרכז היא לפעול תוך שיתוף עם משרדי הממשלה ורשויות המדינה השונות כדי להביא לשינוי במצב הקיים.

כוכבי המדבר - ארגון שהוקם בשנת 2013 מתוך ידיעה ברורה כי רק מנהיגות בדואית חזקה ומלוכדת, אשר פועלת כחלק מהחברה הישראלית ולמענה, תוכל לפעול לפתרון הבעיות המאפיינות את החברה הבדואית בנגב. הארגון מפתח ומכשיר בני נוער בישובים ושבטים שונים תחת מספר תוכניות.

השחר החדש בנגב - עמותה בדואית-יהודית שהוקמה בשנת 2009, המסייעת לנוער בדואי בסיכון. הארגון פועל בגישה עצמאית, מבוססת קהילה, בינ-תרבותית להתמודדות עם האתגרים ולממש את הפוטנציאל של הקהילה הבדואית בנגב.

מיזם ינאביע - ארגון שהוקם בשנת 2018, שמטרתו מחיקת הפער בין החברה הבדואית בנגב לבין יתר האוכלוסייה הישראלית. הארגון הוא ארגון אסטרטגי תשתיתי הצומח מתוך הקהילה ומקדם לקיחת אחריות של החברה הבדואית על התמודדות עם בעיות היסוד המעכבות את השתלבותה. הארגון פועל בארבעה שלבים: איתור חסמים וסיבות הגורמות להם, בניית מודלים להתמודדות עם החסמים, הרצת תוכניות Pilot ואם אלו מצליחות, ייצוא שלהן לגורמים הפועלים בקהילה.

עמותת סיראג' – עמותה לקידום הייטק בחברה הבדואית. העמותה הוקמה בשנת 2017 על ידי אנשי הייטק, יזמים חברתיים ואנשי אקדמיה מהמגזר הבדואי ומהאוכלוסייה הכללית. העמותה בחרה במודל של ביצוע פרויקטים בתחום ההייטק ולא שמה לה למטרה לשלב את בני החברה בחברות הייטק.

אג'יק מכון הנגב - ארגון שהוקם בשנת 1998 על ידי צוות משותף של ערבים ויהודים ופועל ליצירת מרחב משותף תוך שמירה על זהותם ותרבותם של הצדדים. פעילות הארגון מבוססת על תפיסה קהילתית המובילה את זיהוי האתגרים ואת פיתוח המענים הנדרשים, תוך רתימת שותפים מקומיים וארציים וההנהגה המקומית בכל ישוב.

עתיד במידבר - עמותה שעוסקת בפיתוח וחיזוק קהילות בנגב ובישראל. הפיתוח הקהילתי נעשה באמצעות תיירות קהילתית, תיעוד קהילתי ושימור והעצמת מסורות.

מכללות יוניטק - הוקם בשנת 2010, יושב בבאר שבע ומעביר הכשרות מקצועיות לצעירים בתחום הבניין ובתחומים שונים בשיתוף עם משרד הכלכלה ומשרד העבודה.

תיאור המחקר

מטרת המחקר

מטרות מחקר זה להעצמת צעירים וצעירות מהחברה הבדואית בנגב הן לבנות בסיס ידע על מצב אוכלוסיית בני ובנות 18-24 על מנת שיהווה בסיס לתוכנית ממשלתית לפיתוח כלכלי חברתי בקרבם ולשלבם בשוק האקדמי והתעסוקתי. הסוגייה היא סוגיה רוחבית ולכן יש לבחון את הנושא מהיבטיו השונים.

בקרב כל הגורמים קיים רצון לקידום תוכנית לחיזוק אוכלוסיית הצעירים. בעלי העניין המרכזיים הכוללים את משרדי הממשלה, הרשויות המקומיות, מפעילי התוכניות השונות והציבור מעוניינים בתוכנית. על מנת להצליח ביישום התוכנית יש צורך בשיתוף מידע מצד כל הגורמים כדי להבין את המענים הקיימים כיום ואת ההתאמה שלהם לצרכים הקיימים בקרב הצעירים והצעירות בחברה הבדואית.

הפרויקט נועד על מנת ליצור תשתית ידע ודורש שיתוף פעולה ומידע בין גורמים רבים אשר נותנים מענה מזוויות שונות לאוכלוסייה. ביניהם משרדי ממשלה, רשויות מקומיות, עמותות ויוזמות מקומיות ושיתוף מציבור הצעירים עצמם.
נקודת המבט על אוכלוסיית הצעירים והצעירות בוחנת את מאפייני האוכלוסייה בשלושה צירים מרכזיים קרי, השכלה, תעסוקה ופשיעה והאשכולות המתקבלים מהצלבת צירים אלה. כמו כן, בשל קיומן של תוכניות רבות המכוונות לאוכלוסיית היעד של הצעירים והצעירות מהחברה הבדואית, נקודת מבט נוספת בוחנת את התוכניות השונות על מנת להבין לאיזה אשכול הן מיועדות כיצד הן פונות לאוכלוסיית היעד. על מנת לבחון את ההתאמה בין התוכניות השונים בדקנו אילו מהאשכולות מקבלים מענה ראוי ובאילו אשכולות יש לטפל על מנת לפתח מענים ראויים עבורו. חשוב לציין, כי בכל תהליך של מיפוי, הערכה או הצעה לשיפור תוכניות למען קידום שירותים לאוכלוסייה הבדואית, יש לקדם שיתופיות מצד בעלי העניין והתושבים עצמם.

שיטת המחקר

כדי לבדוק שאלת המחקר המתייחסת למהות ותוכן התוכניות והאמצעים המכוונים לצעירים בחברה הבדואית והאם הם מספקים מענים הולמים בכל אשכול ומובילים לשיפור מצבם, נערך מחקר המשלב מחקר איכותני וכמותי.
איסוף הנתונים במחקר נעשה בשילוב ראיונות , נתונים כמותיים ונתונים משניים המבוססים על דוחות קודמים.

ראיונות

במסגרת המחקר האיכותני נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה (אורכו של ראיון 50-60 דקות) עם בעלי עניין בעולם צעירים בחברה הבדואית. שיטת הדגימה היא דגימה תכליתית בשילוב כדור שלג המהווה שיטה יעילה לאיתור משתתפים במחקרים, במיוחד כאשר מדובר באוכלוסיות נידחות או קשות להשגה.

הראיונות כללו את אנשי ממשל והרשויות, מנהלי תוכניות ועמותות חוקרים באקדמיה וצעירים מהחברה הבדואית.
אנשי הממשל והרשויות ייצרו מסגרת למענה הממשלתי והרשותי שמתוכנן וניתן לצעירים ולצעירות בחברה הבדואית.
מנהלי התוכניות התייחסו למסגרת הפעולות, אופי הנגשת התוכניות לציבור ומיהו קהל היעד בתוכניות אותן הם מפעילים וחוסרים שהם מזהים למענה הקיים. החוקרים מהאקדמיה התייחסו לתרבות בחברה הבדואית ולמתחים הקיימים בתוך הקהילה וליחסים והמתחים בינה לבין החברה הישראלית הכללית. ראיונות עם הצעירים הציגו את דרכם לבגרות בחברה הבדואית, הדרך שלהם להשתלבות באקדמיה ובתעסוקה ואת האתגרים של צעירים וצעירות אחרים במשפחה, בשבט ובחברה הבדואית בכללה.

נתונים סטטיסטיים (נתוני פאנל ונתונים אגריגטיביים)

הנתונים הסטטיסטיים נאספו ממספר מקורות בלתי תלויים. במסגרת חוק חופש המידע פנה צוות המחקר למשרדי הממשלה הרלוונטיים למחקר זה, שכללו את ובפרט משרד החינוך והמשרד לביטחון לאומי, במטרה לקבל נתונים אודות הצעירים והצעירות. כמו כן, בוצעה פנייה לרשויות ציבוריות, משטרת ישראל, שירות התעסוקה, והמועצה להשכלה גבוהה. בוצע מיפוי ואבחון סטטיסטי של אוכלוסיית הצעירים, שהתבסס על שלושת הצירים שנקבעו למחקר: השכלה, תעסוקה ופשיעה. המיפוי נועד לספק תמונת מצב עדכנית ומעמיקה של מאפייני האוכלוסייה ולזהות דפוסים רלוונטיים, מתוך מטרה להנחות את המשך ניתוח הנתונים והסקת המסקנות

לצורך כך נעשה שימוש בנתונים מנהליים מסוג פאנל (Panel Data), כלומר נתונים שנאספו עבור אותן יחידות ניתוח (כגון יישובים או אוכלוסיות) לאורך מספר נקודות זמן. נתונים אלו אפשרו לבחון מגמות לאורך זמן ברמה מקומית ואזורית, תוך מעקב אחר שינויים דינמיים באוכלוסייה עצמה. מקורות המידע כללו את משטרת ישראל, משרד החינוך והמועצה ללימודים גבוהים.

לצורך זיהוי מגמות והשוואה בין קבוצות לאורך זמן, נעשה שימוש בגישת ניתוח המכונה Fixed Effects – שיטה שמנטרלת משתנים קבועים שאינם נצפים ישירות אך עשויים להשפיע על התוצאה. כך למשל, כאשר נותחו הבדלים בזכאות לבגרות או בהיקפי פשיעה בין שנים, נוטרלו השפעות קבועות של יישובים מסוימים (כגון מיקומם הגיאוגרפי או המבנה החברתי הקבוע שלהם), במטרה לבודד את השפעת השינוי בזמן בלבד. באופן דומה, נותחה תרומת היישוב לשונות תוך שליטה על משתנה השנה. גישה זו אפשרה להצביע על הבדלים רלוונטיים גם כאשר הנתונים הגיעו מסביבות מגוונות ולא אחידות.

המודלים שנבנו לא נועדו לחיזוי או להוכחת סיבתיות, אלא להבנת דפוסים כלליים ולהצפת מגמות. הבחירה בגישה זו שיקפה את מגבלות המידע הקיים ואת הרצון להצביע על פערים ומתחים חברתיים באמצעות כלי מדידה תקפים ככל האפשר – גם במציאות של אי-שלמות בנתונים.

בנוסף, שולבו גם נתונים מצרפיים (אגריגטיביים) שהתבססו על ממצאים ממחקרים קודמים, דוחות ממשלתיים ונתונים זמינים ממקורות משניים. שילוב נתונים זה נועד להעשיר את בסיס הנתונים ולבסס את הניתוח על תשתית רחבה ומקיפה יותר, תוך הסתמכות על ידע מצטבר מהשדה והספרות המחקרית. נתונים אלו מגיעים מהדו"חות הבאים:

דו"ח מבקר המדינה - במאי 2023 פורסם דו"ח מבקר המדינה שכותרתו "הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית. מטרתו המרכזית הייתה לבחון את הטיפול של המדינה בתופעת חוסר מעש — כלומר מצבים בהם צעירים בגילי 18–24 אינם לומדים, אינם עובדים ואינם נמצאים בהכשרה מקצועית. הדו"ח ניתח את יעדי הממשלה, התקציבים שהוקצו, תוכניות ההשמה ואת ההשפעות החברתיות והכלכליות של תופעה זו. בנוסף, שימוש בכלים סטטיסטיים ומודלים כמו מודל למידת מכונה איפשר להצביע על גורמים מנבאים של חוסר מעש — בין היתר: מידת ההשכלה, מיקום מגוריהם (כמו ישובים בלתי מוסדרים), הכנסה ויכולת שפתית. הדו"ח סייע לנו להצביע על הסיבות השונות לחוסר המעש ולהתמקד בהן.

השנתון הסטטיסטי של החברה הבדואית בנגב (דצמבר 2024) - השנתון פורסם על ידי מרכז נגביה סיפק נתונים מפורטים לפי יישוב, שאפשרו לנו לזהות ולהציג פערים חינוכיים בין ערים בדואיות מוסדרות לבין יישובים בלתי-מוכרים. בעזרתו יכולנו לבחון כיצד משתנים כמו זמינות תשתיות חינוך, גישה לשירותים עירוניים או מאפיינים תרבותיים משפיעים על הישגי התלמידים. נתונים אלו אפשרו לנו להעמיק מעבר לממוצעים הכלליים של המגזר, ולהציג תמונה מורכבת של אי-שוויון תוך-מגזרי, שלא ניתן היה להגיע אליה באמצעות מקורות ממשלתיים בלבד. השנתון היה קריטי גם בזיהוי מגמות סמויות, כגון הצלחות יחסיות בערים מסוימות, שעלולות להיטשטש בניתוח מגזרי כוללני.

מכון אהרון (2023) - במסגרת הדו"ח "Paving the Way to Labor Market Success for Arab Higher-Education Graduates" נבחנו הקשיים שניצבים בפני צעירים מהמגזר הערבי — ובייחוד מקרב הבדואים — בגישה להשכלה גבוהה ובהשתלבות בשוק העבודה. הדו"ח העניק לנו מסגרת אנליטית להבנת הקשר בין השכלה גבוהה להשתלבות כלכלית בקרב צעירים בדואים. הוא שימש מקור נתונים והקשר לפרשנות של פערי נגישות, שיעורי סיום נמוכים וקשיי השתלבות באקדמיה. הדו"ח חיזק את ההבחנה בין עצם הזכאות לבגרות לבין היכולת להתמודד בפועל עם הדרישות האקדמיות, וסיפק ראיות לכך שבקרב מי שמסיימים תואר — שיעורי ההשתלבות בתעסוקה גבוהים מאוד. בכך, הדו"ח איפשר לנו להצביע על ההשכלה הגבוהה לא רק כיעד חברתי, אלא גם ככלי מוכח לצמצום פערים – תוך הבנה של החסמים בדרך.

שאלון

נוסף על כך, נעשה ניסיון לאסוף מידע כמותי נוסף באמצעות שאלון מובנה למילוי עצמי, שמטרתו הייתה לאסוף מידע שיטתי על מאפייני הצעירים הבדואים, עמדותיהם, חסמים והזדמנויות הנוגעים להשתלבותם בתוכניות לפיתוח אישי, תעסוקתי ואקדמי. השאלון פותח על בסיס ממצאים איכותניים מהשלבים הקודמים במחקר וכן מתוך הספרות המחקרית הרלוונטית.

השאלון נבנה בשפה הערבית תוך התאמה תרבותית ולשונית, על ידי צוות רב-תחומי שכלל חוקרים במדעי החברה ואנשי רשויות דוברי ערבית ברמת שפת אם, ובעלי היכרות מעמיקה עם ההקשרים התרבותיים, החברתיים והחינוכיים של האוכלוסייה.

תוצאות

תוצאות

האוכלוסייה הצעירה בחברה הבדואית בישראל מהווה קבוצה הטרוגנית ורב-גונית, המורכבת מקבוצות אוכלוסייה שונות הנושאות מאפיינים תרבותיים, חברתיים וכלכליים מגוונים. מאפיינים אלה נעוצים במסורת הבדואית הערבית, במבנה השבטי המסורתי ובערכים קהילתיים המושרשים עמוק בתרבות. לגורמים תרבותיים-חברתיים אלה השפעה מכרעת על עיצוב נכונותם של צעירים אלה לפנות למסלולי השכלה ותעסוקה מודרניים, ובפרט על יכולתם לבצע מעבר ממקצועות עבודה פיזיים מסורתיים למקצועות עתירי ידע הדורשים כישורים אקדמיים ומקצועיים מתקדמים.

מאפיינים דמוגרפיים וחברתיים

פלח משמעותי מקרב הצעירים הבדואים מהווה דור ראשון לרכישת השכלה אקדמית, ובמקרים רבים אף דור ראשון להשלמת השכלה תיכונית סדירה. מציאות זו מציבה אותם במעמד של חלוצים בקהילה, הבוחרים במסלול חיים החורג מהנורמות המסורתיות של משפחותיהם והשבטים. צעירים אלה מתמודדים עם אתגרים מורכבים הכוללים מחסור במשאבים כספיים למימון לימודיהם, היעדר תמיכה משפחתית וקהילתית מלאה, וחוסר בתשתיות ובמנגנוני תמיכה מוסדיים הנדרשים להצלחתם האקדמית והמקצועית.

השפעת הגורם המגדרי

ההבדלים המגדריים בחברה הבדואית ממלאים תפקיד מכונן ומשמעותי בעיצוב מסלולי החיים האישיים והמקצועיים של הצעירים. הבדלים אלה באים לידי ביטוי בצורה בולטת על פני הצירים העיקריים של השכלה, תעסוקה והתמודדות עם תופעות חברתיות שליליות כגון פשיעה ואלימות. הפערים המגדריים משקפים מבנים תרבותיים מושרשים ודפוסי התנהגות חברתיים המשפיעים על הזדמנויות ואפשרויות הבחירה העומדות בפני נשים וגברים בחברה זו.

<u>מאפיינים ייחודיים של הצעירות</u>

נשים צעירות בחברה הבדואית מהוות כ-70% מכלל המשתתפות בתוכניות השכלה ופיתוח מקצועי, ומציגות נטייה בולטת לפנייה למסלולים אקדמיים. הן מגיעות למערכת ההשכלה הגבוהה עם בסיס הישגים לימודיים גבוה[6] יותר מהתיכון, ומביאות עמהן פוטנציאל אקדמי גבוה להצלחה במוסדות ההשכלה הגבוהה.

עם זאת, הן מתמודדות עם מגבלות מובנות הנובעות ממעמדן החברתי והתרבותי. הגבלות הניידות הגיאוגרפית והחברתיות המוטלות עליהן, יחד עם הציפיות החברתיות להישאר במסגרת הביתית, מובילות לחשיפה מוגבלת לאוכלוסייה הישראלית הכללית. מגבלה זו גוררת אחריה רמת שליטה נמוכה יותר בשפה העברית, המהווה חסם משמעותי להשתלבות מלאה במערכת ההשכלה הגבוהה ובשוק העבודה הישראלי.

למרות האתגרים הללו, על פי עדויות המרואיינים במחקר, לנשים הצעירות רמת מוטיבציה ונכונות גבוהה יותר מעמיתיהן הגברים להשתלב במסלולים אקדמיים. השכלה אקדמית נתפסת בעיניהן כערוץ לגיטימי ויעיל ליציאה לחריגה מהמגבלות המסורתיות של המרחב הביתי, להשגת עצמאות כלכלית ולשיפור מהותי של תנאי חייהן ואיכות חייהן.

---

(6) נתוני הזכאות לבגרות לא חד משמעיים ומשתנים במחקרים השונים על החברה הבדואית, אך בכולם עולה כי הזכאות לבגרות בקרב נשים גבוה מזה של גברים. בדו"ח של מרכז המחקר והמידע של הכנסת, עולה כי בשנת 2019, אחוז הזכאות לבגרות בקרב נשים עמד על 46.8% ובקרב גברים עמד על 21.8% בלבד. בדו"ח של מכון ברוקדייל ומכון הנרייטה סאלד, עולה כי בשנת 2019, אחוז הזכאות בקרב נשים עמד על 62%, ובקרב גברים עמד על 35%.

מאפיינים יחודיים של הצעירים

הגברים הצעירים בחברה הבדואית מתמודדים עם מערכת אתגרים חברתיים וכלכליים שונה באופן מהותי מזו העומדת בפני הצעירות. במישור הלשוני-תרבותי, לגברים הצעירים רמת שליטה גבוהה יותר בשפה העברית בהשוואה לנשים הצעירות, זאת כתוצאה מחשיפה חברתית ותרבותית רחבה יותר למרחב הציבורי הכללי ולחברה הישראלית בפרט. מעמדם החברתי מאפשר להם ניידות גיאוגרפית וחברתית רבה יותר, ולכן הם נהנים מיתרון יחסי ביכולת התנהלות במסגרות מעורבות ובמוסדות ציבוריים.

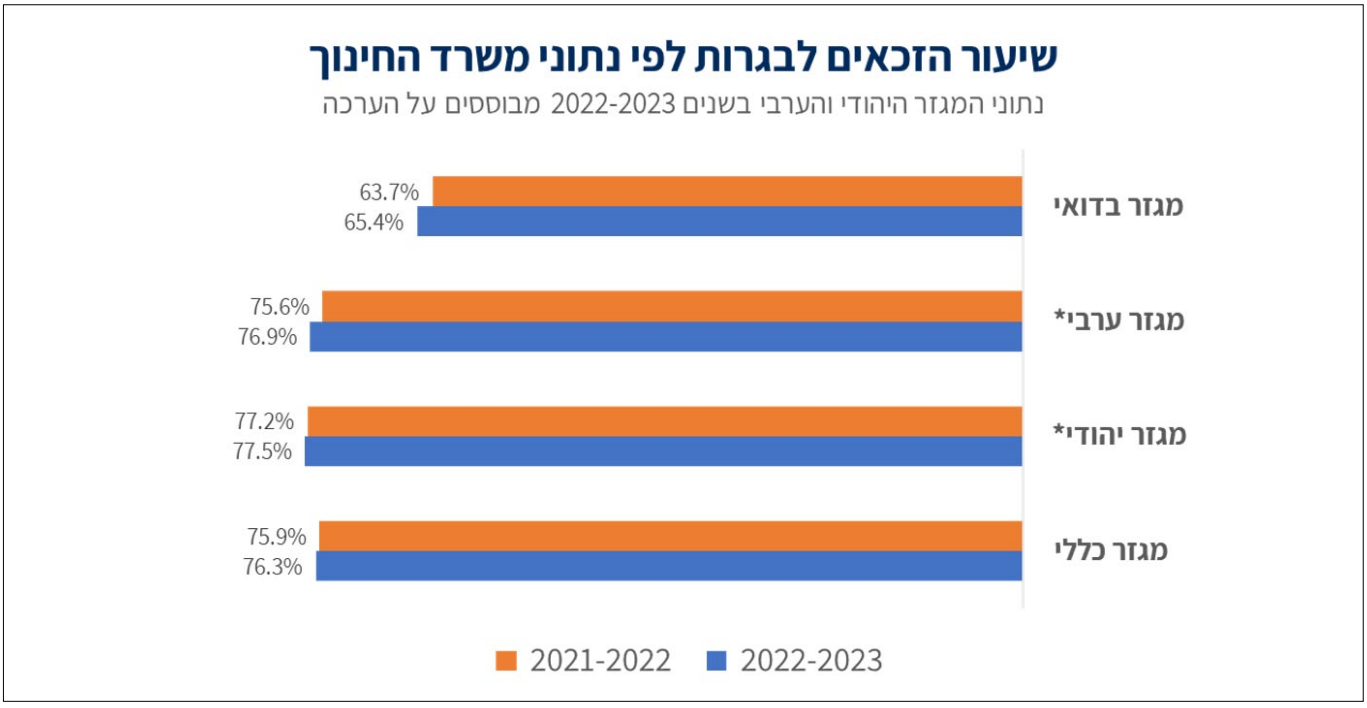
השפעה על הזדמנויות הנשים

הגברים הצעירים בחברה הבדואית ממלאים לעיתים תפקיד של חסם מבני להתפתחותן ולקידומן של הנשים הצעירות בחברה. במבנה החברתי הבדואי המסורתי, נשים נדרשות לקבלת אישור מפורש מגברי המשפחה כתנאי הכרחי ליציאה ללימודים או לתעסוקה מחוץ לבית. בעוד שבעבר סמכות מתן האישור הייתה נתונה באופן בלעדי לאב המשפחה, המרואיינים במחקר מדווחים על שינוי מבני במערכת ההיררכיה החברתיות.

כיום, גם לאחים הגברים יש כוח והשפעה משמעותיים בקבלת החלטות הנוגעות למסלולי החיים של אחיותיהם, הן בכל הנוגע להמשך לימודים והן בכל הנוגע להשתלבות בתעסוקה. כוח זה מופעל לעיתים באופן המעכב ומגביל את הזדמנויותיהן של הנשים הצעירות. מעבר לכך, קיימת נטייה בקרב גברים רבים לעודד נישואין מוקדמים לפני שהנשים הצעירות מספיקות לרכוש השכלה גבוהה או להשתלב בשוק העבודה, כאסטרטגיה המיועדת להגביל ולחסום את התפתחותן המקצועית והאישית לטווח ארוך.

השכלה

על פי נתונים שהתקבלו ממשטרת ישראל ומשרד החינוך במסגרת פניות לפי חוק חופש המידע, בשנת 2023 סיימו כ־5,156 בני נוער בדואים את כיתה י"ב, מתוכם 3,370 היו זכאים לתעודת בגרות — שיעור זכאות של כ־65%. לשם השוואה, על פי נתוני משרד החינוך לגבי החברה היהודית, שיעור הזכאות לבגרות עמד על כ־89% בשנת 2022. משרד החינוך פרסם גם את שיעור השיפור בזכאות לבגרות במגזרים היהודי והערבי בין השנים 2022 ל־2023, אולם לא כלל את הנתונים המוחלטים, ולכן הנתונים חושבו על ידי צוות המחקר בהתבסס על הנתונים שפורסמו ונתונים היסטוריים.

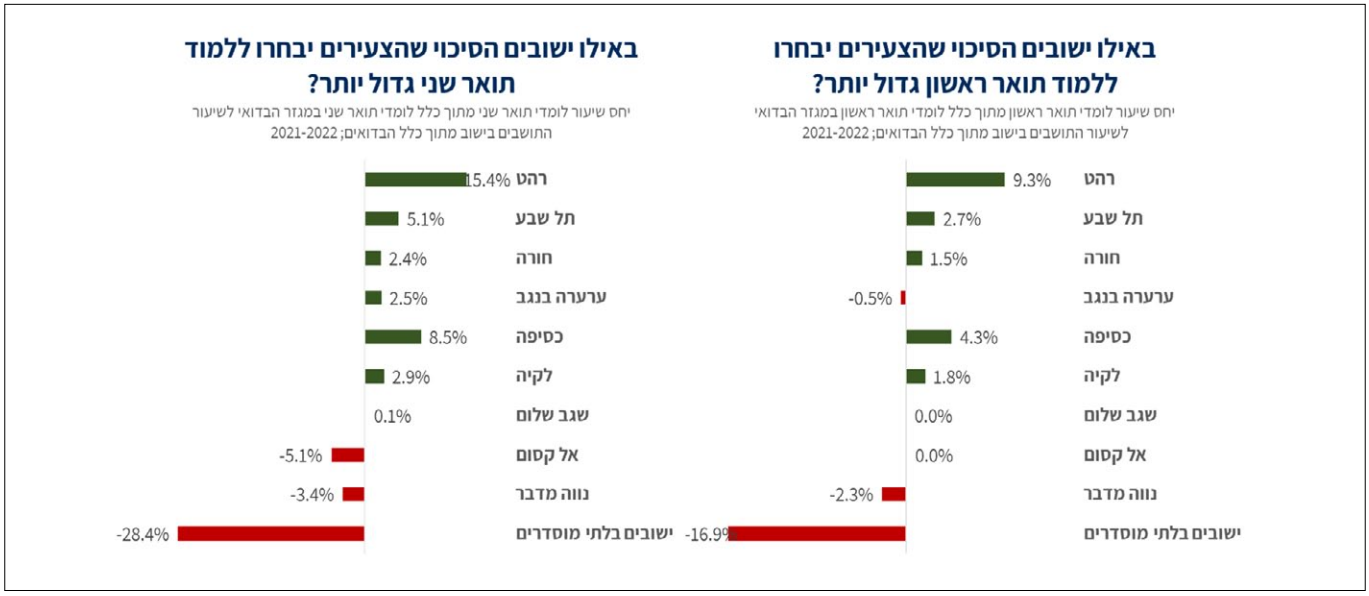

נתון חשוב נוסף הוא שיעור הנבחנים בבחינת 5 יחידות עברית לדוברי ערבית. בשנת 2023 נבחנו בבחינה זו כ־1,644 תלמידים בדואים — כ־32% מהבוגרים בלבד. למרות אחוז הבוגרים הנמוך בבגרות בעברית, מנתוני שטח שנאספו במסגרת ראיונות איכותניים עולה כי הבחינה הקיימת אינה משקפת שליטה מלאה בשפה העברית. תלמידים רבים ציינו כי רמת הקריאה, הכתיבה וההבעה בעל פה בשפה העברית נותרה מוגבלת, דבר שמקשה עליהם בהמשך הדרך הלימודית והתעסוקתית, ובפרט ברכישת ידע ומקצועי בלימודים גבוהים.

מעבר לשיעור הזכאות לבגרות, קיימים פערים משמעותיים גם באיכות ההישגים של תלמידים בדואים. רבים מהזכאים לבגרות אינם עומדים ברמות הנדרשות לצורך קבלה לאוניברסיטאות, בפרט בתחומים כמו מתמטיקה, אנגלית ועברית ברמות מוגברות. ציונים נמוכים במקצועות אלה מהווים חסם מרכזי בפני קבלה ללימודים אקדמיים, ומובילים לכך שחלק גדול מהצעירים במגזר נדרשים ללימודים במכללות פחות תובעניות, ללימודים בגדה המערבית או בירדן ואף מוותרים על לימודים גבוהים לחלוטין. גם לאחר קבלה למוסדות להשכלה גבוהה, סטודנטים בדואים מתמודדים עם פערים לימודיים, שפתיים וחברתיים, הגורמים לרבים מהם להתקשות בעמידה בדרישות ולנטוש את הלימודים בשלב מוקדם. האקדמיה, שנחשבת למסלול מוביל לשיפור מעמד חברתי וכלכלי, נותרת עבור רבים כיעד קשה להשגה.

הישגי מערכת החינוך במגזר הבדואי אינם אחידים ומשתנים באופן משמעותי בין יישובים שונים. נתונים מתוך השנתון הסטטיסטי של החברה הבדואית בנגב מצביעים על פערים חדים בין תלמידים הגרים בערים הבדואיות המוכרות לבין אלה החיים ביישובים הבלתי-מוסדרים. ברשויות כמו רהט, כסיפה, תל שבע, חורה ולקיה נרשמים שיעורי קבלה לתואר ראשון גבוהים יותר. ניתן להניח כי הצלחה זו היא תוצאה של מוסדות חינוך ותיקים, מענה עירוני לשירותים משלימים, דחיפה מהבית לרכישת השכלה וחשיפה גבוהה יותר לשפה העברית והמרחב הישראלי הכללי. במקביל, ביישובים הבלתי-מוסדרים קיימות מגבלות משמעותיות של גישה לאמצעים אלו, באופן שמייצר פערים רבים ביכולת ובגישה להשכלה גבוהה עבור אוכלוסייה זו.

בהמשך לנתונים שהוצגו על מערכת החינוך והפערים בהכשרה הבסיסית בקרב תלמידים בדואים, חשוב לבחון את המגמות גם בשלב שלאחר סיום התיכון – במעבר להשכלה גבוהה, תוך התמקדות בסטודנטים בדואים הלומדים כיום במוסדות האקדמיים בישראל. בשנים האחרונות ניכרת עלייה במספר הסטודנטים הבדואים הלומדים לתואר ראשון, שני ושלישי, עם גידול של כ־30% במספרם בין השנים 2019 ל־2023. בעוד שבשנת 2019 למדו כ־5,100 סטודנטים, בשנת 2023 המספר עמד על יותר מ־6,700. גידול זה מעיד על מאמצים ממוסדים וקהילתיים לעידוד ההשכלה הגבוהה, אך יחד עם זאת, הפערים האיכותיים והמערכתיים נותרים משמעותיים.

אחת המגמות הבולטות היא ריכוז גבוה מאוד של סטודנטים בדואים בתחום החינוך וההוראה, המהווה את תחום הלימוד הדומיננטי ביותר בפער ניכר. בשנת 2023 נרשמו ללימודים אלה למעלה מ־4,000 סטודנטים, לעומת תחומים כמו הנדסה, מדעי המחשב או מדעים מדויקים – שבהם נרשמה השתתפות נמוכה בהרבה. הבחירה המוגבלת במקצועות "מסורתיים" נובעת לעיתים מהיכרות מוקדמת, תנאי קבלה נגישים יותר, שיקולי ניידות גיאוגרפית ומגבלות חברתיות, אך היא יוצרת רוויה במקצועות מסוימים ומגבילה את מיצוי הפוטנציאל הכלכלי והאישי של רבים מהצעירים.

תחומי STEM (מדע, טכנולוגיה, הנדסה ומתמטיקה) זוכים לייצוג נמוך מאוד – נתון מדאיג נוכח חשיבותם של תחומים אלו להשתלבות בתעסוקה איכותית. כך למשל, רק כ־124 סטודנטים בדואים למדו מתמטיקה, סטטיסטיקה או מדעי המחשב בשנת 2023, וכ־49 בלבד את המדעים הפיזיקליים. גם בהנדסה, שהייתה בשנים קודמות בעלת מגמת עלייה, מספר הלומדים בשנת 2023 (324) עדיין נמוך ביחס לגודל האוכלוסייה ולביקוש בשוק.

בעיה נוספת היא שיעור הנשירה הגבוה בין שנה א' לשנה ב'. אף שקיים שיפור מתון לאורך השנים – מירידה של 17.8% בשנת 2018 ל־12.6% בשנת 2023 – עדיין מדובר בשיעורים חריגים בהשוואה לממוצע הארצי. הנשירה נובעת ממכלול גורמים: פערי שפה, חסמים לימודיים, היעדר תמיכה רגשית וחברתית, וכן חוסר היכרות עם אופן ההתנהלות באקדמיה. בנוסף לכך, קיימים פערים בשיעור הייצוג של סטודנטים בדואים בין מוסדות הלימוד השונים: המכללות האקדמיות, ובפרט אלו לחינוך, מרכיבות את עיקר נפח הלימודים. באוניברסיטאות, שבהן תנאי הסף גבוהים יותר, שיעור ההשתתפות נמוך בהרבה. הפער הזה מדגיש את הצורך בהתאמה של מסלולי הכנה ותמיכה לסטודנטים המבקשים להשתלב במסגרות אלו, כולל התייחסות לחסמים לשוניים, כלכליים ותרבותיים.

בין השכלה לתעסוקה

<u>בחירות מקצועיות ואתגרי תעסוקה</u>

התמחויות האקדמיות הנבחרות על ידי הנשים הצעירות מתמקדות בעיקר בתחומי הטיפול והשירותים החברתיים, כגון הוראה, סיעוד, עבודה סוציאלית ותחומים קרובים. בחירה זו מתאפשרת הודות להשלמת לימודי הבגרות בתיכון, המקנים את הכישורים הבסיסיים הנדרשים להתמחויות אלה. העובדה שהן אינן מרחיבות מקצועות STEM מהווה חסם להשתלבות במקצועות אחרים.

אולם מגמת ההתמחות המרוכזת הובילה להיווצרות רוויה בשוק העבודה בתחום ההוראה במספר יישובים בדואיים. בה בעת, המגבלות על הניידות הגיאוגרפית של הנשים מובילות למצב פרדוקסלי שבו רבות מהן אינן מצליחות לממש את השכלתן האקדמית מכיוון שאינן יכולות לעזוב את גבולות יישוביהן למציאת תעסוקה. זאת, למרות שנתוני משרד החינוך מצביעים על מחסור בעובדי הוראה וטיפול ביישובים בדואיים אחרים.

<u>השתתפות בתוכניות פיתוח מקצועי</u>

גם נשים שאינן ממשיכות למסלולים אקדמיים מהוות את הרוב המכריע של המשתתפות בתוכניות ממשלתיות וציבוריות לשיפור המעמד התעסוקתי. תוכניות אלה כוללות לימוד ושיפור רמת השפה העברית, פיתוח מיומנויות רכות הנדרשות בשוק העבודה המודרני, והכשרה מקצועית בתחומים מגוונים המאפשרים תעסוקה נוספת או חלופית. תחומים אלה כוללים תיירות, תעשייה זעירה, יזמות עסקית קטנה ושירותים עצמאיים. נשים אלה מונעות מהשאיפה לבנות ולחזק את מעמדן הכלכלי ולשפר את רמת החיים המשפחתית.

<u>תפקיד כסוכנות שינוי חברתי</u>

הנשים הצעירות בחברה הבדואית מתאפיינות ביכולת השפעה רבה על סביבתן החברתית והמשפחתית, ולכן הן הופכות לסוכנות שינוי מרכזיות בקהילה. תפקיד זה בא לידי ביטוי בכל רמות ההשכלה - החל מבעלות השכלה בסיסית ועד בעלות תארים אקדמיים. הן יוצרות סביבן מעגלי השפעה ולמידה המקרינים על בני משפחותיהן,

מאפיינים יחודיים של הצעירים

הגברים הצעירים בחברה הבדואית מתמודדים עם מערכת אתגרים חברתיים וכלכליים שונה באופן מהותי מזו העומדת בפני עמיתותיהם הנשים. במישור הלשוני-תרבותי, לגברים הצעירים רמת שליטה גבוהה יותר בשפה העברית בהשוואה לנשים הצעירות, זאת כתוצאה מחשיפה חברתית ותרבותית רחבה יותר למרחב הציבורי הכללי ולחברה הישראלית בפרט. מעמדם החברתי מאפשר להם ניידות גיאוגרפית וחברתית רבה יותר, ולכן הם נהנים מיתרון יחסי ביכולת התנהלות במסגרות מעורבות ובמוסדות ציבוריים.

לחץ חברתי וכלכלי מוקדם

הציפיות החברתיות והמשפחתיות מהגברים הצעירים כוללות נטילת אחריות כלכלית מוקדמת לתמיכה בפרנסת המשפחה החל מגיל צעיר יחסית, לצד הלחץ החברתי להקמת משפחה עצמאית ולנישואין מוקדמים. דרישות אלה יוצרות מצב שבו רבים מהם נאלצים לנטוש את מסלול הלימודים הפורמליים ולפנות לעולם התעסוקה לפני השלמת השכלתם הבסיסית.
יש לציין כי תופעת הנשירה המתועדת במערכת החינוך אינה משקפת את המידה האמיתית של הבעיה. על פי עדויות המרואיינים במחקר, קיימת תופעה נרחבת של נשירה סמויה ולא מדווחת, המחמירה את ממדי הבעיה מעבר לנתונים הרשומים. גם בקרב אלה המצליחים להשלים את לימודיהם התיכוניים, הרוב המכריע מעדיף להשתלב באופן מיידי בשוק העבודה. המוטיבציה להמשך לימודים מקצועיים או אקדמיים נמוכה משמעותית, והזמן הנדרש להשקעה בהשכלה נתפס כבזבוז משאבים יקרי ערך שיש להפנותם לייצור הכנסה מיידית.

מעבר מהשכלה לתעסוקה ואתגריו

ההתמקדות הכמעט בלעדית בנישואין ובהשגת פרנסה מיידית לאחר סיום הלימודים התיכוניים מסיטה את תשומת ליבם של הצעירים מבניית בסיס לימודי איכותי כבר בשלבי התיכון. מצב זה פוגע ביכולתם להשיג ציונים גבוהים הנדרשים לקבלה למוסדות השכלה גבוהה, ובכך נוצר מעגל של החמצת הזדמנויות השכלתיות.

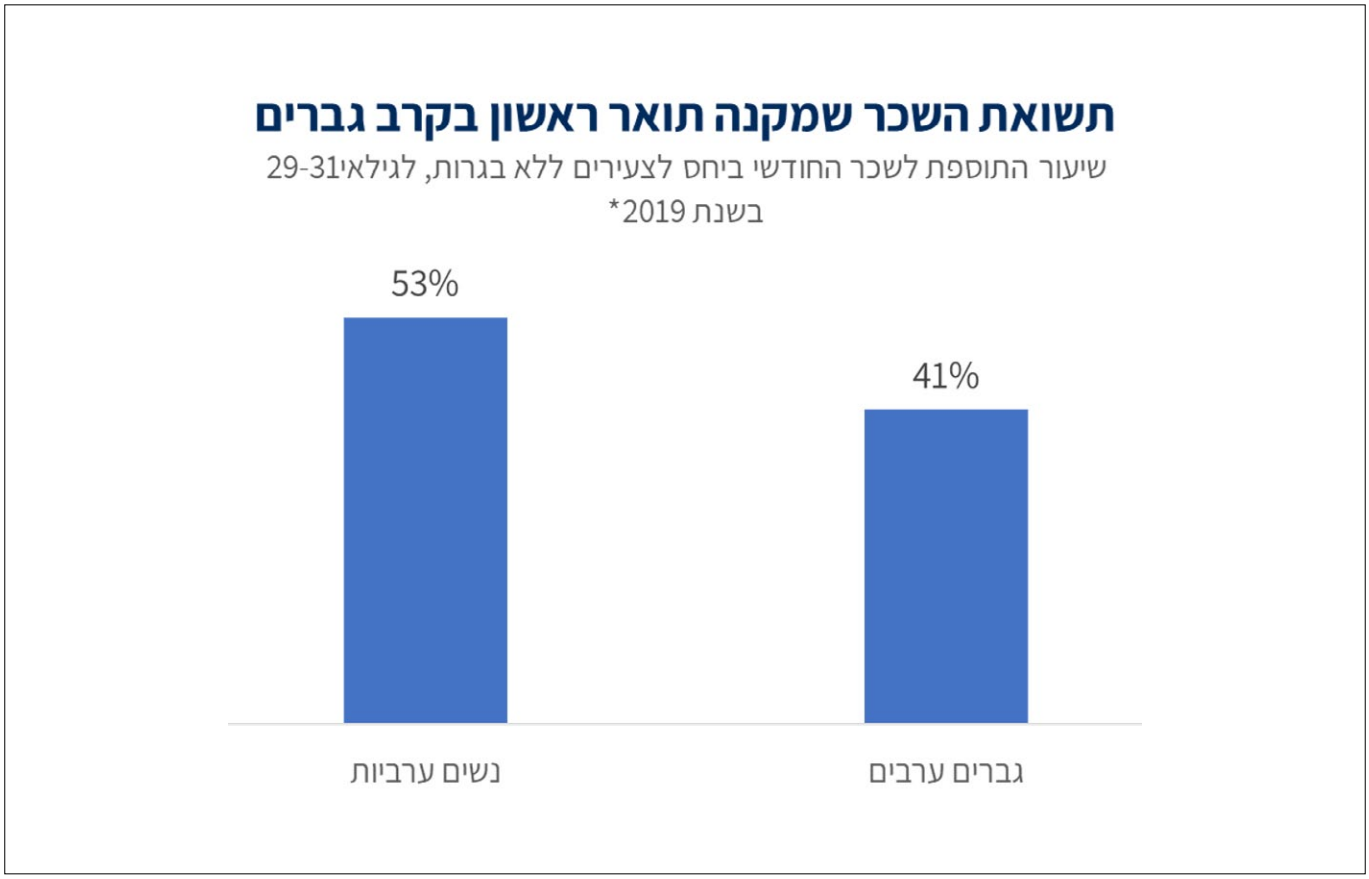
בעיה מבנית נוספת נעוצה בפער שבין הציפיות לתעסוקה מיידית לבין המציאות בשוק העבודה. רק חלק מהצעירים מצליח להשתלב בפועל בתעסוקה לגיטימית וחוקית מיד עם סיום לימודיהם התיכוניים. אלה שלא זוכים להשתלבות מוצלחת הופכים לחסרי מעש, בילו זמנם במסגרות חברתיות בלתי פורמליות כגון בתי קפה, ונדחפים לחיפוש אחר מקורות הכנסה קלים ומיידיים. מצב זה דוחף גם את המשתלבים בתעסוקה וגם את החסרי מעש להסתכנות בהשתתפות בפעילויות פליליות או במעגלי האלימות והפשיעה.

תעסוקה

דו"ח מבקר המדינה (2023) מצביע על קשר מובהק בין היעדר השכלה על-תיכונית לבין מצבי חוסר מעש בקרב צעירים בדואים — כלומר, צעירים שאינם עובדים, לומדים או נמצאים בהכשרה מקצועית. לפי הדו"ח, כ־34% מצעירי המגזר שאינם משולבים במסגרות אלו חסרים השכלה על-תיכונית, לעומת כ־18% בקרב צעירים ערבים שאינם בדואים, ורק 9% בקרב צעירים יהודים. נתון זה ממחיש את מרכזיות ההשכלה כתנאי סף להשתלבות תעסוקתית במגזר הבדואי, ואף עשוי להסביר חלק משמעותי מהפערים בשיעורי התעסוקה בין קבוצות האוכלוסייה.

במקביל לכך, כאשר בוחנים את תרומת ההשכלה על-תיכונית לשוק העבודה בקרב בוגרי המגזר הבדואי, מתקבלות תוצאות חיוביות. לפי נתוני מכון אהרון, מעל 90% מבוגרי תארים מהמגזר משתלבים בשוק העבודה עם סיום לימודיהם, בשיעור דומה לחברה היהודית. כמו כן, תשואת השכר להשכלה גבוהה בקרב צעירים ערבים בכלל — ולפי ההערכות גם בקרב בדואים בפרט — גבוהה באופן ניכר ותורמת לצמצום פערים כלכליים. נתונים אלו מצביעים על כך שלמרות הקשיים בהגעה להשכלה גבוהה, עצם ההגעה אליה משתלמת מבחינה כלכלית וחברתית.

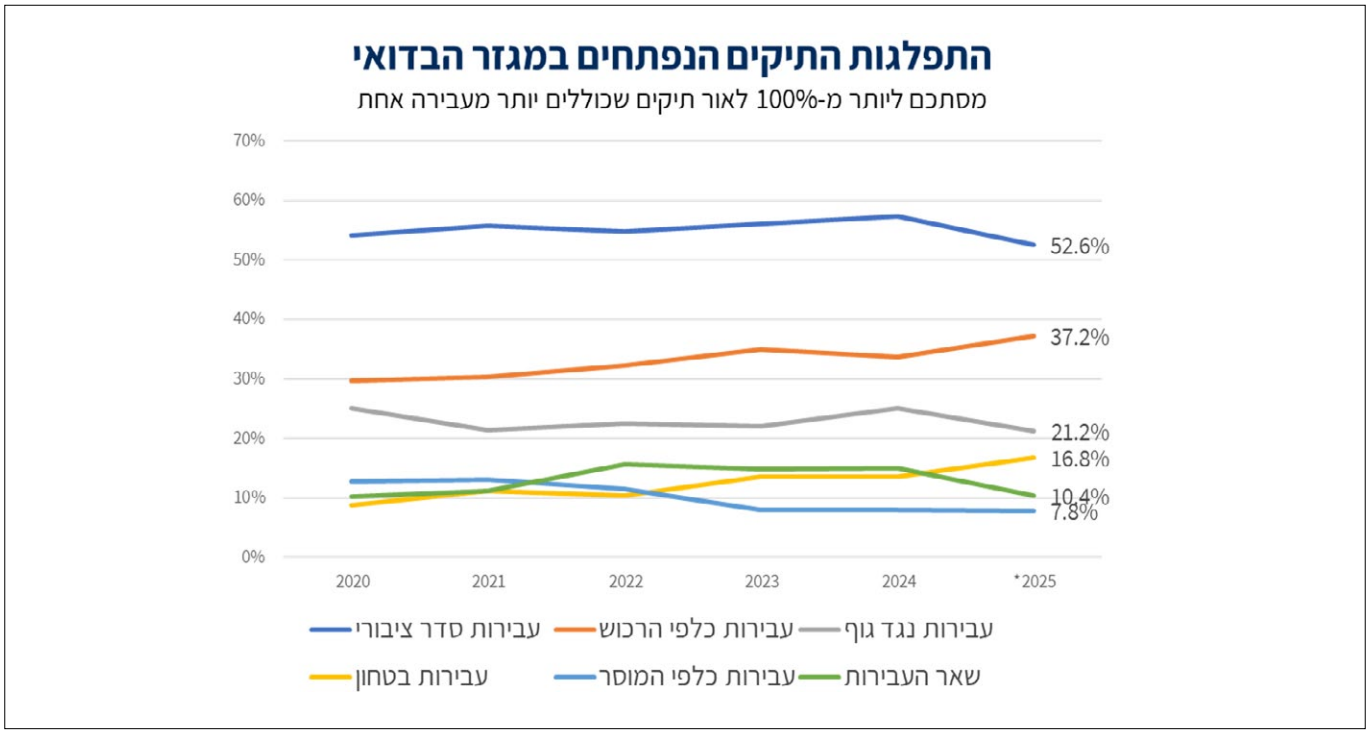
יש לציין כי היכולת להעריך את מצב התעסוקה במגזר הבדואי מוגבלת בשל זמינות נתונים נמוכה. מרבית הנתונים אינם מפולחים לפי גילאים רלוונטיים (18–24), ובמקרים רבים קיימים פערים בין מקורות שונים. כמו כן, ייתכן שחלק מהתעסוקה בפועל מתבצע באופן בלתי רשמי (למשל בעבודות מזדמנות או חקלאות משפחתית), ולכן אינה משתקפת בנתונים הרשמיים. נתונים חלקיים אלה מגבילים את היכולת להסיק מסקנות חד משמעיות על היקף ההשתלבות של צעירים בדואים בשוק העבודה.

פשיעה

הנתונים מלמדים כי בין השנים 2020–2025 נפתחו מדי שנה בין כ־800 ל־900 תיקים פליליים בממוצע לצעירים בחברה הבדואית. המספרים אינם מצביעים על מגמת עלייה עקבית לאורך התקופה. בשנת 2021 נרשמה עלייה קלה ביחס לשנת 2020, אך בשנים הבאות נרשמו תנודות קלות למעלה ולמטה, ללא מגמה ברורה. בשנת 2025 נרשמה ירידה במספר התיקים, אך יש לציין כי הנתונים לשנה זו עדיין חלקיים (רבעון ראשון בלבד). מבחינת התפלגות סוגי העבירה, עיקר התיקים נוגעים לעבירות רכוש, עבירות ביטחון, ועבירות נגד הסדר הציבורי.

כאשר בוחנים את השונות במספר התיקים לפי שנים, באמצעות רגרסיה מבוססת משתנה שנה, נמצא כי רוב ההבדלים בין השנים אינם מובהקים מבחינה סטטיסטית. העלייה שנמדדה בשנת 2021 בהשוואה ל־2020 אינה מובהקת, וגם בשנים 2022 עד 2024 לא נמדדו שינויים מובהקים. בשנת 2025 בלבד נמדדה ירידה מובהקת סטטיסטית במספר התיקים ($p<0.05$), אולם כאמור, מדובר בנתונים חלקיים שכן השנה טרם הסתיימה. תוצאה זו עשויה להשתנות כאשר יתעדכנו הנתונים הסופיים לשנה זו.

	מספר תיקים חדשים
Predictors	Estimates
year [2021]	30.07 (17.06)
year [2022]	-6.21 (14.20)
year [2023]	2.00 (21.47)
year [2024]	12.29 (18.05)
year [2025]	-203.63 * (90.02)
Observations	83
R2 / R2 adjusted	0.937 / 0.919

* p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001

בהשוואה בין החברה הבדואית לחברה הכללית, נמצא כי מספר העבירות הכפולות במגזר הבדואי גבוה בממוצע בכ־88%. הבדל זה מתבטא בעיקר בסוגי עבירה מסוימים. בקרב צעירים במגזר הבדואי נרשם שיעור גבוה יותר של עבירות הקשורות לסדר הציבורי ולעבירות ביטחוניות. לעומת זאת, עבירות מרמה כמעט ואינן נרשמות. דפוס זה שונה מהתפלגות סוגי העבירה באוכלוסייה הכללית, שם נרשמות שיעורים גבוהים יותר של עבירות צווארון לבן ועבירות מנהליות וכלכליות.

יש להדגיש כי הנתונים מתבססים על נתונים רשמיים של משטרת ישראל, וקיים פוטנציאל להטיות במדידה. בחברה הבדואית ייתכנו פערים בדיווח ובשיתוף פעולה עם הרשויות, בין היתר על רקע יחסי אמון בין האוכלוסייה לבין המדינה. לכן ייתכן שהיקף התיקים שנרשמים בפועל אינו משקף באופן מלא את ממדי התופעה משום שיש נטייה לפתור סכסוכים בתוך המנגנונים המקובלים בשבט המכון למחקרי ביטחון לאומי (2021). מנגד, ייתכנו גם הבדלים באופן רישום וסיווג עבירות בין מגזרים שונים.

מדיניות ממשלתית ופיתוח תוכניות התערבות

מטרה לקדם את השתלבותם של הצעירים בחברה הבדואית במסלולי השכלה ותעסוקה, פיתחה הממשלה באמצעות האגף לפיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית ורשות הצעירים, בשיתוף עם הרשויות המקומיות וארגוני המגזר השלישי, מנגנון מקיף של תוכניות התערבות. תוכניות אלה נועדו לגשר על הפערים החברתיים, הכלכליים והחינוכיים המאפיינים אוכלוסייה זו ולהעניק מענה הוליסטי לאתגרים המורכבים העומדים בפני הצעירים הבדואים.

<u>מבנה התוכניות וארגון המערכת</u>

סקירה של התוכניות שנערכה על ידי חברת KPMG העלתה כי התוכניות מופעלות על ידי רשת רחבה ומגוונת של ארגונים וגופים שונים. חלק מהארגונים מתמחים במתן מענה ממוקד לצורך ספציפי בודד, בעוד אחרים נותנים מענה רחב למספר אתגרים ופלחי אוכלוסייה במקביל. מערכת זו יוצרת נוף מורכב של שירותים המחייב תיאום וסנכרון בין הגורמים השונים.

התוכניות מופעלות באמצעות מודלים ארגוניים מגוונים: על ידי הרשויות המקומיות במישרין, על ידי ארגוני המגזר השלישי הבונים ומפתחים את התוכניות באופן עצמאי, או באמצעות מודל היברידי המשלב את שני הגורמים תחת תיאום והנחיה של רשות הצעירים. גישה זו מאפשרת גמישות בהתאמת התוכניות לצרכים המקומיים הספציפיים, אך מעוררת גם אתגרים בתחום האחידות והפיקוח.

<u>תשתיות פיזיות ומגבלות תפעוליות</u>

חלק ניכר מהתוכניות מופעלות במתקנים פיזיים הכוללים מרכזי רשויות מקומיות, מתנ"סים, מרכזי צעירים, מרכזי ריאן ומתקנים נוספים הפזורים ברחבי הרשויות השונות. עם זאת, מכלל קבוצות בעלי העניין שרואיינו במחקר עלתה בעיה מבנית משמעותית של מחסור במקומות פיזיים מתאימים לקיום מפגשים ופעילויות. בחלק מהרשויות, מרחבים אלה אינם קיימים כלל, מה שפוגע ביכולת לספק שירותים איכותיים ונגישים לאוכלוסיית היעד.

ניתוח השוואתי מעלה הבדלים ניכרים בהישגי הצעירים בין רשויות בהן פועלים מרכזים פיזיים מתאימים לבין אלה שבהן הפעילות מוגבלת או לקויה. אף כי לא ניתן לקבוע קשר סיבתי ישיר בין שני המשתנים, הממצא מצביע על הצורך בבחינה מעמיקה של הקשר בין איכות התשתיות הפיזיות ותשתיות נוספות הקיימות ביישובים לבין יעילות התוכניות והישגי המשתתפים.

<u>תוכניות לשיפור השפה העברית</u>

לאור האתגר המובהק של רכישת כישורי השפה העברית כגורם מכונן בהצלחה האקדמית והמקצועית, פותחו מספר תוכניות ייעודיות המשלבות לימוד עברית כרכיב אינטגרלי בפעילותן. למרות המאמצים למנוע כפילויות ולייעל את ההשקעה הציבור, במיוחד בתחום זה, ניכר כי הנושא מטופל במקביל על ידי מספר גורמים שונים. מופעלים מסלולים ללימוד עברית ברמות ובמתודולוגיות שונות, כאשר מידת החפיפה והתיאום ביניהם אינה ברורה ודורשת בחינה מחודשת.

<u>תוכניות מנהיגות והעצמה אישית</u>

במטרה לפתח מיומנויות אישיות ומקצועיות הכרחיות להצלחה בעולם המודרני, מופעלות תוכניות מנהיגות והעצמה המיועדות לצעירים ולצעירות. תוכניות אלה מתמקדות בפיתוח מיומנויות רכות קריטיות, הכוללות יכולות הצגה אישית בעל פה ובכתב, בניית קורות חיים מקצועיים, עמידה בפני קהל ודיבור ציבורי, כישורי כתיבה ותקשורת, ניהול משא ומתן, ומיומנויות נוספות הנדרשות בשוק העבודה המודרני.

המטרה המרכזית של תוכניות אלה היא להתמודד עם אתגרים תרבותיים הנובעים ממבנה חברתי יחסית סגור, לאפשר חשיפה הדרגתית לחברה פתוחה ורב-תרבותית יותר, ולצמצם פערי גיל ותרבות בין הצעירים הבדואים לבין עמיתיהם מקבוצות אוכלוסייה אחרות בחברה הישראלית. כמו כן, התוכניות נועדו להכין את המשתתפים לשלב הבא במסלול חייהם, בין אם מדובר בהשתלבות בתעסוקה או במעבר להשכלה גבוהה.

חלק מהתוכניות כוללות רכיב של שנת מעבר או שנת שירות התנדבותי, שבמהלכן הצעירים עוברים הכשרה מקצועית ואישית מעמיקה תוך כדי תרומה פעילה לקהילה. מודל זה מאפשר למידה חווייתית ופיתוח תחושת שייכות ואחריות חברתית.

<u>תוכניות הכנה להשכלה אקדמית</u>
קבוצת תוכניות מיוחדת מיועדת להכנה ולהכשרה להשכלה אקדמית, וכוללת מכינות קדם-אקדמיות, תוכנית "שער לאקדמיה", סיוע מקצועי בתהליכי ההרשמה למוסדות השכלה גבוהה, הנגשה ומיפוי של מסלולי הלימוד השונים העומדים בפני המועמדים, וסיוע מקצועי בהכנה למבחנים ארציים (פסיכומטרי, יעל, אמירם ומבחנים נוספים). התוכניות מספקות ליווי מקצועי ואישי למשתתפים עד לשלב הקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה. המרואיינים מדווחים על הצלחה של 30-40% בקבלה לאקדמיה בקרב המשתתפים אולם לא התקבל גיבוי כמותי להערכות אלה.

עם זאת, קיים חסר מובהק במעקב ארוך טווח אחר המשתתפים לאחר קבלתם ללימודים האקדמיים. אין מנגנון שיטתי למעקב אחר יכולת ההתמודדות עם העולם האקדמי, זיהוי מוקדם של קשיים, או מניעת נשירה ממסלולי הלימוד. נתוני המועצה להשכלה גבוהה מצביעים על שיעור נשירה של 12-18% בשנים האחרונות במעבר בין השנה הראשונה לשנייה במסלולים השונים.

המרואיינים במחקר מדווחים על קושי ניכר בקרב הצעירים הבדואים במעבר בין השנים האקדמיות, ומייחסים קושי זה בעיקר לאתגרי השפה שהופכים מורכבים יותר בהתמודדות עם חומרים אקדמיים מתקדמים. ממצא זה מדגיש את הצורך בפיתוח מנגנוני תמיכה וליווי גם בשלבים המתקדמים של הלימודים האקדמיים.

יחד עם זאת, חשוב לציין כי התוכניות הקיימות המיועדות להכנה אקדמית כוללות לרוב הליכי מיון מוקפדים ומעמיקים, אשר בוררים את המשתתפים עוד טרם הכניסה לתוכנית. כתוצאה מכך, קיימת אפשרות ממשית לכך שהצעירים המתקבלים לתוכניות אלו הם מלכתחילה בעלי סיכוי גבוה יחסית להתקבל ללימודים אקדמיים, גם ללא השתתפות בתוכנית. מכאן עולה כי נתוני הקבלה של בוגרי התוכניות, כפי שדווחו על ידי המרואיינים, אינם בהכרח עדות ישירה ליעילות התוכניות עצמן, אלא עשויים לשקף בעיקר את איכות קהל היעד הממוין. באופן זה, התוכניות עלולות לשמר ואף להעמיק פערים קיימים, בכך שהן "מחזקות את החזקים", תוך יצירת הבחנה הולכת ומתרחבת בינם לבין שאר החברה, במיוחד לנוכח ייחוס סטטוס "בוגר תוכנית מצטיינים", הגורם להאדרה חברתית ומוסדית.

לפיכך, כדי להעריך את האפקטיביות האמיתית של תוכניות ההכנה והליווי, נדרש מחקר השוואתי שיכלול קבוצות ביקורת של צעירים מאוכלוסיות מוחלשות אשר לא עברו את המיון הראשוני, תוך ביצוע השמה רנדומלית או להשוואה בין משתתפים ולא-משתתפים. גישה זו תאפשר להבחין האם שיפור במדדים כמו קבלה לאקדמיה, הישגים אקדמיים והתמדה בלימודים נובעים מהתוכנית עצמה או ממאפייני הרקע של המשתתפים. לאור אחוזי הקבלה הנמוכים יחסית לאקדמיה גם בקרב בוגרי התוכניות, והעדר מעקב שיטתי אחר אוכלוסיות שלא עברו את התהליך, עולה חשיבותה של הערכה מבוססת נתונים כמותיים ומבנה ניסויי לבחינת תרומתן של תוכניות ההכנה באופן מהימן ומבוסס.

<u>תוכניות השכלה מקצועית ותעסוקה</u>

הקבוצה האחרונה של התוכניות מתמקדת בהכנה לתעסוקה ובפיתוח כישורים מקצועיים ספציפיים. מעבר למיומנויות הרכות שנסקרו לעיל, נערכים ירידי מעסיקים, סדנאות השמה וחיבור בין מעסיקים לצעירים. גולת הכותרת של תוכניות התעסוקה הן תוכניות ההכשרה המקצועית הכוללות תעשייה מסורתית וזעירה, תחום התיירות, ועד לימודי תעודה מקצועיים לטכנאים והנדסאים. גישה זו מאפשרת התאמה של המסלולים לכישורים, לנטיות ולצרכים השונים של המשתתפים, תוך מתן דגש על קישוריות לשוק העבודה המקומי והאזורי.

<u>יוזמות עצמיות וקהילתיות</u>

מעבר לתוכניות הפורמליות שנסקרו על ידי הארגונים הרשמיים, צוות המחקר זיהה יוזמות עצמיות ופעילויות התנדבותיות של צעירות וצעירים המעוניינים להשפיע בעצמם על קהילתם ופועלים להעברת הידע והכישורים שרכשו לאחרים. פעילויות אלה, הנובעות מתוך המוטיבציה הפנימית של הצעירים עצמם ומהזדהות עמוקה עם צרכי הקהילה, מהוות משאב חשוב ובעל פוטנציאל רב.

יוזמות אלה יכולות להיות מועצמות ומורחבות משמעותית אם יזוהו על ידי הארגונים השונים ויקבלו תמיכה מוסדית, מקצועית וכספית מתאימה. גישה זו עשויה ליצור מודל בר-קיימא יותר של פיתוח קהילתי המבוסס על מנהיגות מקומית ועל העצמה פנימית.

דיון ומסקנות

לצורך בחינת ההתאמה של התוכניות לאוכלוסיית הצעירים והצעירות מהחברה הבדואית התחלנו באפיון של האוכלוסייה על פני שלושה צירים , השכלה תעסוקה ופשיעה. לשם כך נערך מיון לוגי של הצעירים לשמונה אשכולות (clusters) המבוססים על שלושה משתנים בינאריים מרכזיים: השכלה (במסלול לרכישת השכלה אקדמית / לא רוכשים השכלה אקדמית), תעסוקה (מועסקים / לא מועסקים), ומעורבות בפשיעה (ביצעו פשיעה / לא ביצעו פשיעה). כל צעיר יכול להיות מסווג לאחד מתוך שמונת האשכולות האפשריים על בסיס צירופים אלו. מטרת החלוקה היא לייצר מבט רב-ממדי על מצבי חיים שונים של צעירים, תוך בחינת הקשרים בין השכלה, תעסוקה והתנהגות סיכונית, ובפרט עבירות פליליות. חלוקה זאת תאפשר לבחון אילו אשכולות מקבלים מענה והאם יש אשכולות הזקוקים למענה ואינם מקבלים אותו.

עם זאת, לצורכי מיקוד וניתוח מעמיק, ההתייחסות במחקר תתמקד בארבעה סוגי מקרים עיקריים. הקבוצה הראשונה כוללת את כלל האשכולות שבהם מתקיים מרכיב של "ביצעו פשיעה" – כלומר, ארבעה אשכולות שונים שנבדלים זה מזה בשילוב של השכלה ותעסוקה. הקבוצה השנייה שנבחן היא אשכול בו נמצאים צעירים שאינם משכילים ואינם מועסקים. קבוצה זו מייצגת מצב של ניתוק כפול – הן ממסגרות השכלה והן ממעגל העבודה אבל לא נקלעו למעגל הפשיעה – ועל כן נתפסת כקבוצת סיכון משמעותית.

הקבוצות השלישית והרביעית כוללות את אשכול המועסקים שאינם משכילים, ואת אשכול המשכילים שאינם מועסקים. שתי קבוצות אלו משקפות תצורות ביניים, אשר מעלות שאלות שונות על שילוב, נגישות ומימוש פוטנציאל. קבוצה אחת מדגישה את הפער בין השכלה לבין תעסוקה – כאשר היעדר תעסוקה, למרות קיומה של השכלה, עשוי להעיד על חסמים מבניים, אי-התאמה מקצועית או מחסור בהכוונה. הקבוצה השנייה מדגימה השתלבות תעסוקתית ללא רקע השכלתי – לרוב בעבודות לא מקצועיות ובעלות שכר שאינו מתגמל – תוך חשש לשחיקה ולהיעדר אופק כלכלי. לצד אלה, תיבחן גם קבוצת הצעירים שהם משכילים ומועסקים – אשר נתפסת כמודל של הצלחה, ועל האופן שבו ניתן – ואף נדרש – להפוך אותה לקבוצה שמובילה את החברה כולה.

בכל אשכול יובאו בחשבון גם הבדלים מגדריים, מתוך הבנה שהמסלול האישי והתנאים החברתיים של צעירים וצעירות בדואים שונים באופן מהותי. אוכלוסיית הבנים מאופיינת לעיתים קרובות בשאיפה להכנסה מיידית, לעיתים גם על חשבון השכלה או מסלול הכשרה ארוך טווח, ומתאפיינת במעבר מהיר לעמדות של אחריות ושליטה בתוך המשפחה. מאידך, אוכלוסיית הבנות ניצבת מול הגבלות נוקשות יותר על מוביליות, על גישה לעצמאות כלכלית ועל היכולת לצאת ממסגרות מסורתיות. רבות מהן מביעות רצון עז "לשבור את תקרת הזכוכית" ולממש מסלול של לימודים והשמה תעסוקתית, אך עושות זאת מתוך נקודת מוצא חברתית מורכבת יותר ועם חסמים שונים בתכלית. לכן, גם כאשר הנתונים הכמותיים עשויים להיראות דומים בין המינים, נדרש ניתוח נפרד שיבחן את ההקשרים הייחודיים לכל מגדר – ולא יכנס את כלל הצעירים לקבוצה הומוגנית אחת.

הטבלה מתארת את האשכולות שנבחנו ולאחריה מופיע ניתוח מפורט של כל אשכול

השכלה	תעסוקה	פשיעה	פירוט
+	+	-	מודל הצלחה והעצמה קהילתית. צעירים משכילים ומועסקים המהווים דוגמה למוביליות חיובית, תורמים לחברה הבדואית, מובילים תהליכים חברתיים, ולעיתים פועלים לקידום קהילתם דרך תפקידים משמעותיים. נדרשת השקעה בהרחבת קבוצה זו והפיכתה למנוע שינוי
+	-	-	אתגרי המעבר לשוק העבודה. צעירים בעלי השכלה אקדמית אך ללא תעסוקה. מתמודדים עם חסמים גיאוגרפיים, רוויה במקצועות ההוראה, מחסור בגיוון מקצועי, וחסמים תרבותיים. קבוצה עם פוטנציאל גבוה שלא ממומש בשל בעיות מבניות.
-	+	-	מסלולים מקצועיים ואתגרי השתלבות. צעירים ללא השכלה אקדמית אך משתלבים בתעסוקה — לרוב במקצועות טכניים, ייצור או שירות. קיים דגש על השתתפות גבוהה של נשים בהכשרות מקצועיות לעומת השתתפות נמוכה של גברים, דבר היוצר פערים מגדריים והחמצת פוטנציאל
-	-	-	הקבוצה המנותקת - ללא השכלה וללא תעסוקה. צעירים אלה נמצאים בסיכון גבוה להידרדרות, חווים חוסר מעש, תסכול ואובדן כיוון. הצעירים נעים בין המתנה כפויה (בנות) לבין שוטטות ובילוי בבתי קפה (בנים), עם סיכון גבוה להידרדרות לעבריינות. יש חשיבות קריטית לתוכניות תמיכה ומסגרות מעבר
		+	האתגר הקריטי והמורכב ביותר. קבוצה הכוללת צעירים בעלי רקע פלילי או בסיכון לפשיעה, ללא קשר לרמת השכלה או תעסוקה. צעירים אלו חווים הדרה, סטיגמטיזציה, חוסר אמון במוסדות, ומחסור בתוכניות שיקום מותאמות. קיימים מענה חלקי לצעירות (מרחבים בטוחים), אך לא מספק. נדרשת גישה מערכתית מתואמת עם רגישות תרבותית ותקצוב ייעודי.

<u>אשכול השכלה ותעסוקה - מודל הצלחה והעצמה קהילתית</u>

אשכול זה מבין את גודל האתגר והמשימה להעצמת הצעירים הקיימת היום ושואף להיות או כבר מהווה חלק מהפתרון. מערכת התוכניות להעצמת צעירים וצעירות בחברה הבדואית כוללת מגוון רחב של מיומנויות וכישורים הכרחיים המאפשרים לצעירים לממש את הפוטנציאל הטמון בהם באופן מיטבי. הצעירים שהצליחו להשתלב בהצלחה בעולמות ההשכלה והתעסוקה מהווים עדות חיה ומוחשית לכך שהגשמת הפוטנציאל האישי מביאה תועלת כפולה: מעבר להישגיהם האישיים והמקצועיים, הם משמשים כמנוע צמיחה וקידום עבור החברה הבדואית בכללותה.

צעירים בעלי השכלה אקדמית ומקצועית גבוהה מהווים את הקבוצה בעלת הפוטנציאל הגבוה ביותר להשפעה חיובית ומשמעותית על הקהילות ממנן הם יוצאים. תפקידם החברתי והמקצועי מתבטא ביכולתם לחולל שינויים מבניים וארוכי טווח בקהילותיהם, לקדם תהליכי התפתחות חברתית וכלכלית, ולשמש כמודל לחיקוי עבור הדור הצעיר.

הדרך בה הגיעו להישגים שונה עבור כל אחד ואחת. חלקם מספרים על תמיכה חזקה מבית שאפשרה את הדרך (במיוחד אצל הצעירות), חלקם הגיעו דרך פגישה משמעותית עם אוכלוסייה יהודית ישראלית שסייע לצלוח את מחסום העברית, באמצעות ספורט, לימודים או מפגשים אישיים.

מנהיגות ותרומה קהילתית

בולטים במיוחד בקבוצה זו אלה שבוחרים באופן מודע ואקטיבי במשרות ובתפקידים המסייעים באופן ישיר לקידום הקהילה הבדואית. צעירים אלה עוסקים בתכנון, פיתוח והפעלה של תוכניות ההעצמה ברמות שונות - במינהלי הממשלה, ברשויות המקומיות, ובארגוני המגזר השלישי. הם מביאים איתם לא רק ידע מקצועי ואקדמי, אלא גם הבנה עמוקה של הצרכים, האתגרים והמורכבויות הייחודיות לחברה הבדואית.

צעירים אלה זוכים למעמד חברתי מכובד וחזק בקהילה, ומובילים תהליכי שינוי חיובי ומשמעותי. הם משמשים כגשר בין העולם המסורתי לבין המודרני, ומצליחים לתווך ולהנגיש ערכים ורעיונות מתקדמים באופן המתאים לקונטקסט התרבותי והחברתי המקומי.

ניצול משאבי אנוש מקומיים

התוכניות השונות יכולות לנצל את הכישורים המקצועיים, את ההשפעה החברתית והתרבותית ואת מעמדם כפורצי דרך כדי לחזק ולהעצים את הפעולות המיועדות להעצמת דור הצעירים הבא. קיימות תוכניות חלוציות ויעילות שבהן הצוות המקצועי צומח ומתפתח מתוך בוגרי התוכנית עצמה, ובכך נוצר מודל בר-קיימא של צמיחה פנימית והעברת ידע וניסיון. מודל זה מהווה דוגמה מעוררת השראה ומעשית עבור המשתתפים החדשים, ומדגים בצורה מוחשית את האפשרויות וההזדמנויות העומדות בפניהם.

אשכול השכלה ללא תעסוקה - אתגרי המעבר לשוק העבודה

באשכול השני נמצאת העתודה האקדמית והמקצועית של החברה הבדואית - צעירים וצעירות שלמדו או נמצאים כעת במסלולי לימוד אקדמיים, אך עדיין לא הצליחו להשתלב בתעסוקה המתאימה להכשרתם ולכישוריהם. בוגרי ההשכלה הגבוהה בקבוצה זו הם בעלי פוטנציאל הצלחה גבוה וכישורים אקדמיים ומקצועיים איכותיים, אולם הם מתמודדים עם אתגרים מבניים וגיאוגראפיים המקשים על מציאת תעסוקה הולמת את השכלתם וכישוריהם.

מאמצי השמה וחסמים מבניים

קיימות תוכניות ייעודיות המקיימות ירידי תעסוקה מתמחים המיועדים לצעירים ולצעירות מקבוצה זו, אולם היקף המשרות הזמינות באזור הנגב מצומצם יחסית לביקוש. מגבלה זו נובעת הן ממבנה הכלכלה המקומית והאזורית, והן מהריכוז הגיאוגרפי של הזדמנויות תעסוקה באזור המרכז.

בעיית הריכוז במקצועות ההוראה והטיפול

נתוני המועצה להשכלה גבוהה מעלים תמונה מורכבת: למעלה ממחצית מהסטודנטים הבדואים בוחרים במקצועות הוראה, כאשר רובם לומדים במכללות האקדמיות. ריכוז זה במקצועות הטיפול יוצר חוסר איזון בשוק העבודה המקומי ומוביל לבעיות רוויה בתחומים מסוימים.

המרואיינים במחקר מדווחים על רוויה ניכרת בתחום ההוראה במספר יישובים, המשאירה בעיקר צעירות בעלות השכלה אקדמית ללא אפשרות מימוש מקצועי. באופן פרדוקסלי, קיימים במקביל יישובים אחרים הסובלים ממחסור במורים, אולם הדרישה לקרבה גאוגרפית ומגבלות הניידות של הצעירות מונעות מהן למלא חוסרים אלה. גם במקרים שבהם ניתן לאייש את המשרות הפנויות, הדבר אינו מבטיח תעסוקה לכלל המועמדות המתאימות.

הצורך בגיוון התמחויות אקדמיות

קיים צורך דחוף בשינוי מהותי ומכוון בדפוסי בחירת מקצועות הלימוד האקדמיים, במטרה להפנות את הצעירים והצעירות למקצועות המבוקשים יותר בשוק העבודה המודרני. לשם כך נדרש להתחיל תהליך התערבות כבר בגיל התיכון, על מנת לעודד ולאפשר לימודי בגרות המתמקדים במקצועות STEM (מדע, טכנולוגיה, הנדסה ומתמטיקה). גישה זו תיצור בסיס איתן המאפשר בחירה במסלולי לימוד אקדמיים במדעים מדויקים, הנדסה, טכנולוגיה ותחומים נוספים המבוקשים בשוק העבודה העכשווי.

אתגרי הניידות הגיאוגרפית

מעבר לבעיית הריכוז במקצועות הטיפול, אתגר הניידות הגיאוגרפית מהווה חסם משמעותי גם עבור צעירים שבחרו בתחומי התמחות שונים. צעירים רבים נמנעים מפנייה למשרות באזורים מרוחקים יותר, למרות שמדובר במקצועות נחשקים ומבוקשים, בשל הדרישות החברתיות, התרבותיות והמשפחתיות לקרבה גיאוגרפית לבית המשפחה.

אתגר זה משותף לצעירים ולצעירות, אם כי מתבטא בצורות שונות. המרואיינים מסבירים כי הנסיעה הארוכה למרכז הארץ, יחד עם הדרישה החברתית מהצעירות לחזור הביתה לפני שעות החשיכה, הופכת משרות במרכז הארץ לבלתי אפשריות מבחינה מעשית. לגבי הצעירים הגברים, קיימת על פי עדויות המרואיינים הסכמה חברתית שלאחר הנישואין על הגבר לעבוד בקרבה יחסית לבית, על מנת שיוכל להיות זמין לסיוע במידת הצורך. כך שלמרות שלא קיימת הגבלה זמנים קפדנית לגביהם כמו אצל הנשים, המרחק הגיאוגרפי עדיין מהווה אתגר משמעותי.

פתרונות מבניים והזדמנויות עתידיות

הקמת מרכזי תעסוקה מתמחים באזור הנגב, דוגמת אלה שהוקמו בהצלחה עבור החברה החרדית, עשויה להוריד באופן משמעותי את החסמים הגיאוגרפיים הללו. יוזמה כזו עשויה גם לסייע בעידוד הרצון לבחור במקצועות שאינם טיפוליים עבור הצעירים מכלל המינים.

תוכניות כדוגמת תוכנית את'ר[7] מדגימות מודל יעיל ומבטיח: הן מאפשרות יצירת מרחב תעסוקה נגיש עבור צעירות, ומסייעות בתהליכי שילוב והסבה מקצועית לתחומי ההיטק והטכנולוגיה המתקדמת. גישה זו פותחת אפשרויות תעסוקה חדשות ומבטיחות, תוך התאמה לצרכים הייחודיים של הצעירים הבדואים ולמגבלות החברתיות והגיאוגרפיות שלהם. הרחבה של תוכניות מסוג זה יכולה לתרום לשילוב נרחב יותר של צעירים וצעירות משכילים בתעסוקה

הצעירות והצעירים באשכול זה נעזרים בתוכניות מתמחות לפיתוח מיומנויות רכות וכישורי תעסוקה, המסייעות להם להתמודד ביעילות עם אתגרי החדירה לשוק העבודה המודרני. תוכניות אלה כוללות הכשרה להגשת מועמדות איכותית למשרות, פיתוח יכולות ראיון עבודה מקצועי, וכישורי ניהול משא ומתן על שכר ותנאי עבודה.

בתחום הגשת המועמדות, המשתתפים לומדים כיצד לבנות קורות חיים מותאמים לדרישות השוק המודרני, כיצד לנסח מכתבי מקדמה משכנעים, וכיצד להציג את כישוריהם ויכולותיהם באופן אופטימלי. דגש מיוחד ניתן להתמודדות עם הפערים הייחודיים הנובעים מהרקע התרבותי והחברתי, תוך המרת אתגרים פוטנציאליים ליתרונות תחרותיים.

בתחום הראיונות, ההכשרה מתמקדת בפיתוח יכולות תקשורת אפקטיביות, עמידה בטוחה בפני מראיינים, וטכניקות להצגה עצמית חיובית ומקצועית. המשתתפים לומדים כיצד לענות על שאלות מאתגרות וכיצד להדגיש את החוזקות שלהם.

(7) https://portlandtrust.org.il/he/programs/athar-2/

בוגרי לימודים בחו"ל - אתגרי השתלבות ובעיות מבניות

באשכול זה נמצאת גם קבוצה מורכבת ובעייתית במיוחד של צעירים שהשלימו לימודיהם במוסדות השכלה גבוהה מחוץ לישראל. מדובר בעיקר בצעירים שנאלצו לפנות ללימודים במדינות דוברות ערבית, בראש ובראשונה ביהודה ושומרון ובירדן, עקב קשיים אובייקטיביים בקבלה למוסדות השכלה גבוהה בישראל או עקב חסמי שפה שמנעו מהם לימודים בעברית.

בחירת מסלול הלימודים במדינות ערביות נובעת לעיתים מגורמים פרקטיים כגון קרבה תרבותית ולשונית או דרישות קבלה מקלות יותר. עם זאת, החלטה זו גוררת אחריה מכלול של אתגרים וסיבוכים שמתבטאים בשלב החזרה לישראל והניסיון להשתלב בשוק העבודה המקומי.

נטל כלכלי ומשפחתי

הלימודים במוסדות חוץ-ארציים מהווים נטל כלכלי כבד ומכביד על המשפחות הבדואיות, הנאלצות לממן לא רק את שכר הלימוד והמחיה במדינות זרות הגבוהים משמעותית משכר הלימוד בארץ, אלא גם עלויות נסיעה, דיור, וצרכים נוספים בתנאי מחיה זרים ולעיתים מורכבים. הנטל הכלכלי נמשך לאורך שנים רבות, ויוצר ציפיות גבוהות לגבי תשואת ההשקעה והיכולת להשתלב בתעסוקה איכותית ומשתלמת עם הסיום.

משפחות אלה משקיעות חסכונות של שנים , כל זאת בציפייה שהילד המשכיל יוכל לשפר את המצב הכלכלי המשפחתי ולהחזיר את ההשקעה. כאשר בוגרי הלימודים אינם מצליחים להשתלב בתעסוקה הולמת, נוצרת אכזבה כפולה - אישית ומשפחתית - לצד נטל כלכלי שנותר ללא תשואה.

אתגרי השתלבות בשוק העבודה

בעיית השילוב של בוגרים אלה בשוק העבודה הישראלי נובעת ממכלול של גורמים מורכבים ומשתלבים. חלק מהקושי נעוץ באיכות הלימודים במוסדות מסוימים בחו"ל, שאינה עומדת תמיד בסטנדרטים הנדרשים בשוק העבודה הישראלי, או בבעיות הכרה של התארים במערכות הרישוי והפיקוח הישראליות.

גורם מרכזי נוסף הוא אותה בעיית השפה העברית שדחפה אותם במקור ללמוד בחו"ל, והיא ממשיכה להוות חסם גם כשהם חוזרים לישראל עם תואר אקדמי. למרות השכלתם הגבוהה, הם מתקשים להשתלב בסביבות עבודה דוברות עברית, להתמודד עם מונחים מקצועיים בעברית, ולהיטמע בתרבות הארגונית הישראלית.

בנוסף לכך, קיים פער בין המערכות החינוכיות השונות, שיטות ההוראה והלמידה, והדגשים האקדמיים במדינות ערביות לבין אלה הרווחים בישראל. בוגרים אלה עלולים להיות חסרים בכישורים טכנולוגיים, מתודולוגיות מחקר, או גישות מקצועיות הנחשבות בסיסיות בשוק העבודה הישראלי.

השלכות תרבותיות ואידיאולוגיות

מעבר לאתגרים המקצועיים והלשוניים, המרואיינים במחקר מביעים חשש מהשפעות תרבותיות ואידיאולוגיות שעלולות להביא איתם הצעירים מהלימודים במדינות ערביות. החשיפה לסביבות אקדמיות וחברתיות שבהן עמדות כלפי ישראל ויהדות עלולות להיות עוינות או שליליות עלולה להשפיע על השקפת עולמם של הצעירים ועל יכולת השתלבותם בחברה הישראלית.

לדברי המרואיינים, השפעות אלה אינן תורמות לקהילה הבדואית או למדינת ישראל, ויכולות ליצור מתחים פנימיים בקהילה ולהקשות על תהליכי השילוב והאינטגרציה בחברה הישראלית. יש חשש שצעירים אלה עלולים להביא איתם רעיונות רדיקליים, יחס שלילי למדינה, או עמדות המנוגדות לערכי הדמוקרטיה והסובלנות.

צורך בפתרונות מדיניות מותאמים

לאור מורכבות הבעיה, קיים צורך דחוף בפיתוח תוכנית שילוב מקיפה ומותאמת לקבוצה זו, שתכלול מספר מסלולים משלימים. מסלול אחד צריך לאפשר לצעירים אלה להשלים או להמיר את לימודיהם במסגרות ישראליות, באמצעות תוכניות גישור המאפשרות השלמת קורסים חסרים, שיפור כישורי השפה העברית, והתאמה לסטנדרטים הישראליים.

מסלול משלים צריך לכלול מנגנון להכרה מותאמת בתארים שנרכשו בחו"ל, תוך הערכה מדוקדקת של איכות הלימודים והתאמתם לדרישות השוק הישראלי. זה יכול לכלול בחינות השלמה, תקופות התמחות מפוקחות, או קורסי העשרה ועדכון המותאמים לצרכים הספציפיים.

בנוסף, יש לפתח מסלולי תמיכה הכוללים ליווי מקצועי ואישי, ייעוץ קריירה, ותוכניות שילוב המתמקדות בהסרת חסמי השפה והתרבות. חשוב גם לכלול רכיבים של חינוך אזרחי והכרת החברה הישראלית, כדי לסייע בתהליכי השילוב הבריאים ולמנוע קונפליקטים תרבותיים או אידיאולוגיים.

אשכול תעסוקה ללא השכלה אקדמית - מסלולים מקצועיים ואתגרי השתלבות

הצעירות והצעירים המשתייכים לאשכול זה מהווים קבוצה משמעותית במבנה החברתי והכלכלי של החברה הבדואית - אלה שמצליחים להשיג עצמאות כלכלית ופרנסה ראויה ממקצועות ומסלולי קריירה שאינם מחייבים השכלה אקדמית פורמלית. קבוצה זו מדגימה מגוון רחב של דרכי השתלבות בשוק העבודה, החל מעבודות פיזיות מסורתיות ועד הכשרות מקצועיות מתקדמות.

מסלולי השתלבות מגוונים

בקרב הגברים הצעירים, ניתן לזהות מספר מסלולי השתלבות עיקריים. קבוצה אחת משתלבת בעבודות פיזיות, לעיתים קרובות במסגרת עסקי משפחה או יחד עם בני משפחה, ותורמת מגיל צעיר יחסית הן לפרנסת המשפחה המורחבת והן לבניית בסיס כלכלי לעצמאותם העתידית. צעירים אחרים בוחרים במסלולי הכשרה מקצועית ספציפיים, כגון נהיגת אוטובוסים, מכונאות, חשמלאות או מקצועות טכניים נוספים, המאפשרים להם להשיג פרנסה יציבה ומכובדת.

קבוצה שלישית פונה לתוכניות לימודי תעודה מתמחות ונעזרת בהן כדי לרכוש מקצוע מוגדר ומבוקש בשוק המקומי והאזורי. מסלולים אלה כוללים טכנאות במגוון תחומים, מקצועות השירות, ותחומים הדורשים התמחות מעשית ספציפית.

דומיננטיות נשית בתוכניות ההכשרה

גם באשכול זה, כמו באשכולות אחרים, ניכרת דומיננטיות ברורה של הנשים בהשתתפות בתוכניות ההכשרה המקצועית, כאשר הן מהוות בין 70-80% מכלל המשתתפים בתוכניות אלה. המוטיבציה הגבוהה של הנשים נובעת משילוב של שאיפה לעצמאות כלכלית אישית ורצון עמוק לשפר את תנאי החיים של משפחותיהן ולהבטיח עתיד טוב יותר לילדיהן.

הנשים משתתפות בתוכניות מגוונות הכוללות לימוד שפה עברית כבסיס להתנהלות יעילה בחברה הישראלית הכללית, לצד הכשרות מקצועיות בתחומים כגון תפירה, רקמה, מקצועות הדרכה ותיירות, קוסמטיקה, עיבוד מזון, ויזמות עסקית קטנה. תוכניות אלה מותאמות לצרכים המעשיים ולמגבלות החברתיות והגיאוגרפיות של הנשים, ומאפשרות להן פיתוח עצמאות כלכלית תוך שמירה על המסגרות התרבותיות המקובלות.

<u>אתגרי שילוב הגברים הצעירים</u>
הניסיונות לשלב גברים צעירים בתוכניות הכשרה מקצועית מגוונות, כגון הכשרה למאמני כושר, צלמות, טכנאים ומקצועות שירות נוספים, טרם נשאו פרי משמעותי, והשתתפותם נותרת נמוכה יחסית. תופעת ההשתתפות הנמוכה של הבנים ניכרת בכל האשכולות, אולם באשכול זה היא עלולה להיות בעלת השפעה מכרעת ושלילית במיוחד.

הסיבה לכך נעוצה בעובדה שההכשרות המקצועיות אינן ארוכות כמו רכישת השכלה אקדמית, ולכן הן יכולות לשפר את המצב התעסוקתי והכלכלי של המשתתפים בטווח זמן קצר יחסית. החמצת ההזדמנות לשלב גברים צעירים במסלולים אלה עלולה להוביל להחמצת פוטנציאל אנושי וכלכלי משמעותי ולהגברת הסיכון להדחתם למסלולים שליליים.

<u>עובדי הייצור והתעשייה</u>
באשכול זה נמצאים גם עובדי הייצור והתעשייה העובדים במפעלים השונים באזור הנגב. חלקם נעזרים בתוכניות ייעודיות וירידי תעסוקה המופעלים בתוכניות השונות על מנת למצוא מקומות עבודה המתאימים לעובדים כלליים או ללא הכשרה ספציפית מוקדמת. עובדים אלה מהווים חוליה חשובה במשק המקומי והאזורי, ותורמים לפיתוח הכלכלי של האזור.

אולם גם בתחום זה היצע המשרות מצומצם יחסית לביקוש, מה שיוצר תחרות על משרות ומגביל את האפשרויות העומדות בפני הצעירים. אשכול זה יכול להפיק תועלת רבה מהגדלת המאמצים לעודד חברות להקים מפעלים נוספים באזור, מיוזמות לפיתוח תעשיות מקומיות, ומהשקעה בתשתיות שיעודדו השקעות עסקיות באזור.

אשכול ללא תעסוקה וללא השכלה - האתגר הקריטי ביותר
באשכול זה נמצאים הצעירים שלא הצליחו להשתלב בשום מסגרת חינוכית או תעסוקתית מובנית. במובנים רבים, זהו האשכול העדין והקריטי ביותר במערכת החברתית הבדואית, משום שהוא זה שעומד בפני הצומת הגורלי בין בחירה במסלול הפשיעה והאלימות לבין מציאת דרך לחיים נורמטיביים ומשמעותיים. הטיפול באוכלוסייה זו מהווה אתגר מרכזי למדיניות הציבורית ולארגוני החברה האזרחית.

<u>מצבן הייחודי של הצעירות</u>
הצעירות באשכול זה מוצאות עצמן במצב של "המתנה כפויה" - הן כבולות לבתיהן משום שהמבנה החברתי המסורתי אינו מתיר להן ניידות חופשית, ולמעשה נמצאות בתחנת ביניים בחייהן עד למועד נישואיהן, שבו הן עוברות מבית ההורים לבית בן הזוג. מצב זה יוצר בעיות מורכבות של אובדן זמן יקר לפיתוח אישי ומקצועי, פגיעה בביטחון העצמי ובתחושת המסוגלות, והחמצת הזדמנויות להשתלבות עתידית בשוק העבודה.

במהלך תקופה זו, רבות מהצעירות חוות תחושות של תסכול. מצב זה פוגע לא רק ברווחתן האישית אלא גם בפוטנציאל התרומה שלהן לקהילה ולחברה הרחבה.

הבחירה של צעירות במסלולי לימודים והכשרה היא דרכן לצאת מהמגבלות הללו ויש חשיבות עצומה להגדלת פלח האוכלוסייה שיוצא ללימודים.

<u>מצבם המורכב של הצעירים</u>
הצעירים הגברים באשכול זה, שאינם מוגבלים באותה מידה בניידותם הפיזית, מוצאים עצמם במצב שונה אך לא פחות בעייתי. הם מעבירים את זמנם בבתי קפה, ובמהלך זה נחשפים באופן יומיומי לצרכים כלכליים ולתחושת הדחק הנובעת מחוסר יכולת לספק אותם ללא מקור הכנסה יציב.

במצב זה, האטרקטיביות של עולם הפשיעה והאלימות עולה עבורם באופן דרמטי. הם רואים בעולם הפשיעה דרך למילוי מיידי של הצרכים הכלכליים, השגת מעמד חברתי, ויציאה מהמעגל של חוסר המעש והתסכול. המעבר לפעילות פלילית נתפס כפתרון קצר טווח לבעיותיהם, אך הוא גורר אחריו השלכות הרסניות לטווח ארוך הן עבורם אישית והן עבור משפחותיהם ועבור הקהילה.

<u>האתגר המבני של המעבר לבגרות</u>

המעבר לבגרות מהווה שלב מכונן וקריטי בחיי כל אדם, הדורש לקיחת אחריות אישית, פיתוח יכולת קבלת החלטות עצמאיות בנושאים של פרנסה וקריירה, ובשלות רגשית ופסיכולוגית להתמודדות עם אתגרי עולם המבוגרים (Katsiaficas, 2017). הצעירים בחברה הבדואית שמסיימים את לימודיהם הפורמליים בגיל 18 נדרשים לבצע מעבר זה באופן מיידי וחד, ללא תקופת הכנה הדרגתית והבשלה הנדרשת.

לעומתם, צעירים יהודים נהנים מתקופת מעבר מובנית ומאורגנת דרך השירות הצבאי, השירות הלאומי, או מעבר ללימודים גבוהים, כמקובל בחברות מערביות רבות. מסגרות אלה מספקות שנים נוספות של התבגרות מובנית ומוגנת, שבמהלכן הצעירים רוכשים ניסיון חיים, מבשילים רגשית, ומגבשים את זהותם האישית והמקצועית.

<u>פתרונות מבניים ותוכניות מעבר</u>

קיימות מספר תוכניות שנועדו לגשר על פער המעבר לבגרות ומתמקדות בתוכניות "שנת מעבר" או "שנת התכוננות". תוכניות אלה משלבות מרכיבים של הכנה אקדמית ומקצועית עם רכיב משמעותי של שירות התנדבותי בקהילה. גישה זו מאפשרת לצעירים לתרום לחברתם תוך כדי פיתוח כישורים, בניית ביטחון עצמי, וגיבוש זהות אישית ואזרחית.

הרחבת ההיקף של תוכניות אלה, בשילוב עם יצירת תרבות חברתית המעודדת השתתפות בגיל 18, עשויה לסייע משמעותית לצעירים ולמנוע את תופעת חוסר המעש השלילית. תקופה זו קריטית לגיבוש זהותם ולקבלת החלטות מושכלות לגבי מסלול החיים העתידי שלהם.

<u>קבוצת הנושרים מההשכלה הגבוהה</u>

קבוצה משנית וקריטית המשתייכת לאשכול זה כוללת צעירים שהתחילו את דרכם דווקא במסגרת אשכול ההשכלה האקדמית אך נשרו ממנו במעבר משנה א לב'. נתוני המועצה להשכלה גבוהה מצביעים על שיעור נשירה של כ-12-14% בשנים האחרונות מהמוסדות להשכלה גבוהה (לעומת כמעט 18% בתשע"ח), מה שמעיד על שיפור יחסי אך עדיין מצביע על בעיה משמעותית.

צעירים וצעירות אלה, שכבר הצליחו להתקבל למוסדות אקדמיים ובכך הוכיחו יכולות וכישורים, חווים מפח נפש ואכזבה קשה כתוצאה מחוסר הצלחה בלימודים. הם מוצאים עצמם חוזרים לנקודת ההתחלה, אך הפעם ללא האמונה בהצלחה האפשרית במסלול האקדמי, מה שפוגע בחוללות העצמית ובנכונותם לנסות שוב.

מחקרו של לפן (Lapan, Turner, & Pierce, 2012) מזהה ארבע סיבות עיקריות לנשירת סטודנטים: הכנה אקדמית לקויה, חסמים פסיכולוגיים ורגשיים, חוסר בהגדרת מטרות קריירה ברורות, והשפעה משמעותית של חוסר מוכנות כללית לעולם האקדמי. נסיבות אלה מתעצמות באופן משמעותי אצל אוכלוסיות מוחלשות ובעלות רקע חברתי-כלכלי מורכב.

אצל הצעירים מהחברה הבדואית, על פי עדויות המרואיינים במחקר, קיים גם חסם השפה העברית, שמתגבר ונעשה מורכב יותר ככל שהחומרים האקדמיים מתקדמים ומתמחים. סיוע ממוקד לצעירים אלה במהלך הלימודים, מתן תמיכה אקדמית ורגשית לאורך השנה הראשונה, וזיהוי מוקדם של חסמים יכולים למנוע נשירה ולהבטיח הצלחה אקדמית.

מועמדים שאינם עומדים בקריטריוני קבלה

שייכים לקבוצה זו גם צעירים שרוצים ומעוניינים להתקבל למוסדות השכלה גבוהה, אך תנאי הפתיחה שלהם - ציונים, רמת עברית, הישגים בבחינות סמיכה - אינם עומדים בקריטריוני הקבלה הנדרשים. רבים מביניהם תופסים את שנת המכינה הקדם-אקדמית כ"בזבוז זמן" או כדחייה מיותרת של מטרותיהם, ומאידך הם לא מבינים או מקבלים שאינם עומדים בקריטריונים הנדרשים לקבלה ישירה.

מרואיינים במחקר מבקשים התאמה של תנאי הקבלה למוסדות ההשכלה הגבוהה לתנאי הפתיחה הממוצעים של הצעירים הבדואים, או לחילופין, שירגישו שהסיכוי להתקבל למוסדות אקדמיים בסיום שנת המכינה גבוה ומובטח . מרואיינים רבים אף הביעו אכזבה שתוכנית שער לאקדמיה נסגרה והוחלפה במכינות. המרואיינים מביעים תחושה שתנאי המכינה הקיימים מהווים רף גבוה אף יותר , שלא יוכלו לעבור בכל מקרה, ולכן הם מוותרים מראש על הניסיון, מה שמוביל לאובדן פוטנציאל אנושי משמעותי.

אשכולות הפשיעה, חוסר מעש וסיכון - האתגר הקריטי והמורכב ביותר

צעירים בעלי רישום פלילי או הנמצאים במעגלי הפשיעה והאלימות מהווים את האתגר החברתי והמדיניותי הקריטי והמורכב ביותר בחברה הבדואית. קבוצה זו כוללת צעירים שכבר חצו את הגבול לפעילות עבריינית מתועדת, צעירים הנמצאים בסיכון גבוה למעורבות בפשיעה, וכן אלה הסובלים מחוסר מעש כרוני המוביל להדרה חברתית ולהידרדרות למעגלי השוליים.

הטיפול באוכלוסיה זו מצריך גישה מותאמת, רגישות תרבותית עמוקה, ומשאבים נרחבים, הן בשל המורכבות הפסיכולוגית והחברתית של המצב והן בשל הצורך למנוע הישנות ולאפשר שיקום אמיתי. האתגר מתעצם בשל העובדה שמדובר בצעירים הזקוקים להתערבות מיידית וממושכת, תוך התמודדות עם סטיגמות חברתיות וחוסר אמון במוסדות.

תוכניות קיימות ומגבלותיהן

חברת KPMG זיהתה מספר תוכניות המתמקדות בצעירים בסיכון, ובנוסף לכך המרואיינים במחקר ציינו תוכניות נוספות, בעיקר בעלות אופי מקומי וקהילתי, המיועדות לסייע לצעירים בעלי רקע עברייני או לאלה הסובלים מחוסר מעש כרוני ונמצאים בשוליים החברתיים. תוכניות אלה מנסות לספק מענה הוליסטי הכולל תמיכה רגשית, הכשרה מקצועית, וליווי בתהליכי שילוב חברתי.

עם זאת, תוכניות אלה אינן מספיקות לגודל האתגר, ויש חוסר ניכר בטיפול מקיף ויעיל בצעירים אלה. המגבלות בהיקף ובאיכות השירותים מובילות לכך שחלק ניכר מהצעירים הזקוקים לטיפול נותרים ללא מענה מתאים, מה שמגביר את הסיכון להישנות ולהחמרה במצבם.

מגבלות גישה ובירוקרטיה

אף על פי קיומן של התוכניות, קיימת בעיה מבנית נוספת: גם במסגרות הטיפול הקיימות יש לעיתים קרובות החרגה של צעירים וצעירות המגיעים עם רקע עברייני קודם(אלימות, סמים, זנות) ממסלולי טיפול מסוימים.

מצב זה יוצר פרדוקס מזיק: הצעירים הזקוקים ביותר לטיפול וליווי מקצועי הם בדיוק אלה שהמערכת מתקשה או מסרבת לטפל בהם. כתוצאה מכך נוצר מעגל שלילי שבו הצעירים הכי פגיעים נדחקים עוד יותר לשוליים ולפעילות עבריינית מתמשכת.

<u>מענה מיוחד לצעירות בסיכון</u>
עבור צעירות הנמצאות במצבי סיכון קיימות תוכניות מתמחות שפתחו עבורמרחבים בטוחים שבהם הן יכולות לקבל טיפול מקצועי וליווי. תוכניות אלה מכירות בכך שהסביבה הביתית עלולה לעיתים להיות חלק מהבעיה או מקור נוסף ללחץ ולטראומה.

המרחבים הבטוחים מספקים לצעירות הזדמנות ייחודית לעיבוד רגשי אובייקטיבי ומקצועי, חסר להן במסגרותיהן הטבעיות. זהו מימד חיוני בתהליך הטיפול, שהמימד הרגשי מקבל התייחסות פחותה בחברה הבדואית לדברי המרואיינים. הטיפול במרחבים אלה כולל ליווי רגשי מקצועי בעזרת עובדת סוציאלית, פיתוח כישורי התמודדות, חיזוק הביטחון העצמי, והכנה לשילוב מחודש בחברה. זהו תהליך עדין ומורכב הדורש התמחות מקצועית גבוהה ורגישות תרבותית מיוחדת.

<u>תחושת נרדפות ואובדן אמון</u>
לפי עדויות המרואיינים במחקר, צעירים הנמצאים באשכול זה מתאפיינים בתחושת נרדפות חברתית עמוקה, הן מצד הקהילה והן מצד מוסדות המדינה. תחושה זו נובעת מחוויות של דחייה, סטיגמטיזציה, והתנהלות משפטית ומשטרתית שנתפסת בעיניהם כמפלה או לא צודקת.

אובדן האמון הזה מהווה חסם משמעותי לכל ניסיון טיפול או שיקום, שכן הוא מוביל לעמידה בצד, אי-שיתוף פעולה, ולעיתים אף להתנגדות אקטיבית לתוכניות הסיוע.

<u>חוסר מכסה ומגבלות מוסדיות</u>
אחת הבעיות המבניות החמורות ביותר במערכת הטיפול היא שהעובדות הסוציאליות מצליחות להגיע רק לכ-10% מהצעירים הנמצאים במצבי סיכון ממשי. נתון זה מעיד על פער עצום בין הצורך לבין המענה הניתן, ומצביע על אלפי צעירים הנותרים ללא כל טיפול או ליווי מקצועי.

פער זה נובע ממגבלות תקציביות, מחוסר בכוח אדם מקצועי ומיומן, ומהעדר תשתיות ומסגרות טיפול מתאימות. כמו כן, הוא משקף את המורכבות של הגעה לאוכלוסיית יעד שלעיתים מתחמקת מהמערכות הפורמליות ונוטה לפתור בעיות בתוך המסגרות המשפחתיות והשבטיות.

<u>בעיות בנתוני המציאות</u>
המרואיינים מדגישים שהסטטיסטיקות הרשמיות הקיימות אינן משקפות את המציאות האמיתית בשטח, בשל תופעה נרחבת של תת-דיווח על פעילויות עבריניות ומצבי סיכון. תופעה זו נובעת מהנטייה בחברה הבדואית לטפל בבעיות פנימיות ללא מעורבות של מוסדות המדינה, הנובע מאי-אמון במערכות הרשמיות וממערכת פנימית שבטית עליה סומכים. תת-הדיווח מוביל למחסור במידע מהימן הדרוש לתכנון מדיניות מבוססת נתונים, לחלוקת משאבים יעילה, ולפיתוח תוכניות מענה מותאמות. כתוצאה מכך, המימדים האמיתיים של הבעיה נותרים סמויים, והתגובה המוסדית נחלשת ונעשית לא מתאימה להיקף האתגר.

<u>מחסור משאבים ותשתיות</u>
לפי המרואיינים, באשכול זה קיים מחסור חמור בכל הרמות: תקנים מקצועיים מיומנים בטיפול באוכלוסיות בסיכון, תוכניות מענה ייעודיות ומתמחות, ומרחבים פיזיים מתאימים לטיפול ולשיקום. מחסור זה משקף הן בעיות תקציביות והן חוסר במודעות לחומרת הבעיה והדחיפות.

היעדר מרחבים פיזיים מתאימים מונע אפשרויות טיפול קבוצתי, פעילויות העצמה, ויצירת קהילות תמיכה חלופיות. התקנים המקצועיים החסרים כוללים עובדים סוציאליים מתמחים, פסיכולוגים בעלי הכשרה מתאימה, ויועצי שיקום בעלי ניסיון בעבודה עם אוכלוסיות בסיכון.

מחסור זה יוצר מצב שבו גם כאשר מזוהים צעירים הזקוקים לטיפול, המערכת אינה מסוגלת לספק להם מענה מקצועי ואיכותי הדרוש לתהליך שיקום משמעותי ובר-קיימא.

מגבלות המחקר

כל מחקר מדעי, ללא קשר להיקפו או למורכבותו, כרוך במגבלות הטבועות בעצם אופיו של התהליך החקרני. מגבלות אלו אינן פגם או חולשה במחקר, אלא חלק בלתי נפרד מהמציאות המחקרית אשר חשוב להכיר בהן ולתאר אותן בגילוי נאות. בפרק זה נבחן את המגבלות השונות שאפיינו את המחקר הנוכחי, תוך הצגת השלכותיהן על פרשנות הממצאים ונציע כיוונים למחקר המשך עתידי.

המחקר נשען באופן כמעט בלעדי על מקורות איכותניים, בהם ראיונות עומק ועדויות מהשטח. הסיבה לכך נעוצה בהיעדר נגישות לנתונים כמותיים מהימנים ועדכניים על אוכלוסיית הצעירים הבדואים. אין כיום מאגרי מידע מסודרים או מתוקננים המתעדים באופן שיטתי את מצבם של צעירים מבחינת השכלה, תעסוקה, מעורבות בפשיעה או פרמטרים חברתיים נוספים. גם כאשר קיימים נתונים, הם לרוב מפוזרים בין גופים שונים, חלקם אינם פתוחים לציבור או שאינם מאפשרים פילוח מדויק של תתי-אוכלוסיות. מצב זה הגביל את יכולת החוקרים לבצע ניתוחים מבוססי נתונים, להשוות מגמות לאורך זמן, או לאמוד את היקף התופעות השונות באופן מובהק. כפועל יוצא, המחקר מתמקד בהבנה עמוקה של התהליכים החברתיים מתוך נקודת מבטם של השחקנים עצמם, אך חסר את הממד הכמותי שיכול היה לחזק את התוקף החיצוני של הממצאים ולהציע תמונה כללית רחבה יותר.

מגבלה מהותית נוספת של המחקר נובעת מכך שבתחומים רבים הנוגעים לצעירים בדואים המידע הכמותי הקיים אינו נאסף באופן עקבי או מופרד. גופים ממשלתיים רבים מפרסמים נתונים אודות החברה הערבית בישראל, אך אינם מבדילים בין מגזרים שונים בתוכה, ובעיקר אינם מציגים פילוח ייחודי עבור החברה הבדואית. גם כאשר הנתונים קיימים, הם לרוב אינם זמינים בפורמט שמאפשר ניתוח לפי גיל (למשל גילאי 18–24), מגדר או יישוב, דבר שמקשה על זיהוי מגמות, איתור פערים וקביעת מדיניות מותאמת. היעדר שיטתי זה יוצר עיוות בהבנה הציבורית והמקצועית של מצב הצעירים הבדואים. יצוין כי עצם שיוך נתח חברה הבדואית למגורים לא מוסדרים הוא שמקשה על איסוף ומעקב אחרי נתונים.

גם כאשר כן נאספים נתונים רלוונטיים, הם לרוב אינם נמסרים באופן נגיש, רציף או שלם. נתונים שהתקבלו במסגרת פניות לפי חוק חופש המידע נמסרו לעיתים באיחור, ולעיתים בצורה חלקית בלבד — לדוגמה, ללא פילוח לפי שנה, או תוך השמטת נתונים בסיסיים הדרושים לחישוב מגמות. כמו כן, נתקלנו בחוסר נכונות מצד גופים ממשלתיים לשתף מידע, גם כאשר קיימת חובת פרסום או שקיפות ציבורית. חלק מהפניות לא נענו כלל. מגבלות אלה לא רק הקשו על קבלת תמונת מצב עדכנית ומלאה, אלא גם חשפו בעיה רחבה יותר של שקיפות ונגישות מידע.

במהלך איסוף הנתונים נבחנה האפשרות להסתמך על נתוני השכר המופיעים במסגרת מיזם מעלה – יוזמה לאיסוף ופרסום נתונים לפי יישוב. עם זאת, נתונים אלו לא הוכללו במחקר בשל מספר מגבלות מתודולוגיות. ראשית, נתוני השכר המפורסמים על ידי מעלה מוצגים כשכר ממוצע כלל-יישובי, ללא הבחנה בין קבוצות גיל שונות. מאחר שהמחקר עוסק בצעירים, ולא באוכלוסייה הכללית, לא ניתן היה להסיק מהם מסקנות ישירות על שכרם של צעירים בדואים, או להשוות בין קבוצות גיל שונות באותו היישוב. שנית, קיים חשש להטיה מבנית: הנתונים מבוססים על עובדים מדווחים בלבד, ולכן אינם כוללים אוכלוסיות שאינן נרשמות כעובדות באופן פורמלי – מגבלה משמעותית במיוחד במגזר הבדואי. יתרה מכך, ביישובים מסוימים שיעור גבוה מהאוכלוסייה נמצא מחוץ לשוק העבודה ולא זכאי לדמי אבטלה (ועל כן לא מוגדר "מובטל"), מה שמעמיד בספק את מהימנות ההשוואות. מסיבות אלה, הוחלט שלא לכלול את נתוני מעלה בניתוח הכמותי של שכר והשתכרות.

נוסף על כך, המרואיינים שנבחרו למחקר היו ברובם צעירים וצעירות אשר הצליחו להשתלב במסלולי השכלה גבוהה – בישראל או בחו"ל – ובמקרים רבים אף נחשבים כמי שהגיעו לעמדות של מוביליות והצלחה יחסית. בחירה זו אמנם מאפשרת גישה לעדויות רפלקטיביות, אך היא יוצרת הטיה מובנית, שכן היא משקפת בעיקר את נקודת המבט של מי שהצליחו "לפרוץ את המעגל". כתוצאה מכך, חסרה במחקר נראות מספקת של קבוצות שוליים מובהקות: צעירים מנותקים, נושרים, או כאלה שמעולם לא ניגשו למסגרות אקדמיות או מקצועיות. היעדר ייצוג זה מגביל את ההבנה של המחסומים העמוקים יותר הקיימים בשכבות מוחלשות, ומצמצם את היכולת לנסח תמונה כוללת של האתגרים החברתיים. המחקר אינו בוחן באופן שיטתי את האפקטיביות של התוכניות וההתערבויות הקיימות כיום בשטח. אף שהוזכרו מספר תוכניות רלוונטיות ואף נכללו ראיונות עם משתתפים או מקבלי שירות, לא בוצע ניתוח מבוסס מדדים של תוצאות, תפוקות או השפעה ארוכת טווח. כתוצאה מכך, אין ביכולתו של המחקר להעריך אילו תוכניות מצליחות להוביל לשיפור מדיד, אילו קבוצות אוכלוסייה נשארות ללא מענה אפקטיבי, ומהם פערי הכיסוי או איכות השירות בפועל. מגבלה זו מחייבת ביצוע מחקרי המשך כמותיים וממוקדים להערכת תוכניות, לצד פיתוח מערכות ניטור ובקרה ייעודיות.

למשל, התקבל מידע מתוכנית ספציפית הפועלת בחברה הבדואית, אשר עוקבת אחר שיעורי ההשתתפות, ההשלמה והנשירה של משתתפיה. עם זאת, תוכנית זו אינה בוחנת את השפעת ההשתתפות על היכולת של הצעירים להתקבל בפועל למסגרות השכלה גבוהה או להשתלב בתעסוקה. היעדר בחינה של תוצאות ארוכות טווח מצמצם את היכולת להעריך את התרומה האמיתית של התוכנית. איסוף מידע רלוונטי ובחינתו באופן שיטתי, כולל התייחסות לפוטנציאל של מועמדים שלא התקבלו לתוכנית, הוא כלי מרכזי לביצוע מחקר עומק שיכול לספק תמונה מלאה ואמינה יותר על האפקטיביות של המענים המוצעים לצעירים הבדואים.

לשם שיפור ההערכה של תוכניות אלה, ניתן לשקול שימוש במודלים של ניתוח רצף כדי לבחון את מצבם של צעירים שנמצאו קרובים לסף הקבלה אך לא התקבלו בפועל. השוואה בין קבוצות אלו יכולה לספק מדד מהימן לאפקטיביות המענים, ולסייע בקבלת החלטות מושכלות על המשך הפעלתן.

סיכום

מחקר זה עוסק בצעירים מהחברה הבדואית כחלק מהמאמץ של האגף לפיתוח כלכלי וחברתי בחברה הבדואית לבחון תוכניות המסייעות להעצמת הצעירים והצעירות בני 18-24. צעירים וצעירות בגיל זה מהווים אתגר לקובעי מדיניות ואנשי מקצוע בארץ ובעולם. למרות שלעיתים בני הגיל נתפסים כחלק מעולם הבוגרים, נמצא כי מאפייני הקבוצה שונים ממבוגרים אך גם אינם שייכים לעולם הנעורים ומכאן החשיבות למצוא מענים נכונים המתמקדים קבוצת גיל זאת. אתגר זה מועצם כאשר מדובר בצעירים המגיעים מאוכלוסיות מוחלשות בין אם מרקע כלכלי, תרבותי או מצב משפחתי.

המסלול הלימודי, תעסוקתי, משפחתי בו בוחרים הצעירים בגיל זה הוא בעל השפעה נרחבת על תנאי חייהם בבגרותם. ככל שהאפשרויות לרכישת השכלה ותעסוקה מוקדמת רחבות יותר, האפשרות לפיתוח עתידי חיובי רחב יותר

קבוצת הצעירים הבדואים מגיעים ממצב סוציו אקונומי, סוציו חברתי ופוליטי מאתגר ולכן יש חשיבות רבה להתאים מענים ותוכניות על מנת לצמצם פערים ביחס לחברה הכללית תוך התחשבות בהבדלים הקיימים בין תתי קבוצות בתוך החברה הבדואית.

סקירת הספרות מצביעה על מגוון רחב של תוכניות להתמודדות עם הפערים והאתגרים של הצעירים בחברה הבדואית. התוכניות הקיימות מתייחסות לחינוך, תעסוקה רווחה, יזמות ועושות עבודת קודש לשיפור וקידום הצעירים בחברה הבדואית. אולם מגוון זה לא תמיד הולם לצרכים או נגיש לאלה שזקוקים להן. בנוסף לכך חוסר מיפוי בצרכים אינו משקף האם קיים מענה לכל השכבות ולכל הבעיות השונות.

המחקר ערך בחינת עומק של עולם הצעירים והצעירות דרך מחקר איכותני וכמותי, בדק את האתגרים איתם הם מתמודדים ואת התוכניות הפועלות בהן הם יכולים להשתתף כדי לשפר את מצב האקדמי והתעסוקתי ובכדי לסייע במניעת פשיעה. נתונים כמותיים התקבלו ממשרד החינוך, משטרת ישראל והמועצה להשכלה גבוהה. כמו כן נאספו חומרים ודוחות מחלק הרשויות והתוכניות אשר נציגיהן התראיינו במסגרת מחקר זה. ראיונות נוספים נערכו עם אנשי אקדמיה וצעירים מהחברה הבדואית אשר מהווים את קהל היעד של התוכניות.

לאחר איסוף הנתונים נעשתה חלוקה לאשכולות הבוחנת את האוכלוסייה על שלושת הצירים של השכלה תעסוקה ופשיעה. החלוקה לאשכולות מחדדת כי המפתח להבנת מצב הצעירים הבדואים אינו רק בזיהוי חסמים קיימים, אלא בהבנת דינמיקת המעבר בין האשכולות לאורך זמן. אין מדובר בקבוצות קבועות, אלא במסלולים פתוחים יחסית – צעיר עשוי לנוע מקבוצת לא משכילים, לא מועסקים ולא במבצעים פשע, לקבוצת "משכילים ללא תעסוקה", קבוצת "מועסקים ללא השכלה" או אף לפשע, בהתאם לשינויים במצב האישי, הכלכלי והחברתי. תובנה זו מצביעה על חשיבות בניית מנגנוני תמיכה רציפים שמלווים את הצעירים גם לאחר סיום מסגרות ההכשרה או הלימודים, במטרה למנוע מעבר שלילי בין אשכולות. על אף שהתוכניות מתייחסות לגילאי 18-24 אנו רואים גם חשיבות בהעשרת תוכניות לגילאי תיכון שיסייעו לצעירים להתגבש לקראת היציאה לחיים בוגרים.

למחקר זה יש משמעויות פרקטיות רבות שיכולות לסייע במימוש הפוטנציאל של האוכלוסייה הצעירה בחברה הבדואית. מסקנות המחקר המרכזיות מצביעות על כך שהמנוף החברתי של הצעירים מגיע מתוך אשכול הלומדים והמועסקים. אלה אנשים בעלי יכולת, כישורים ומוטיבציה לחולל שינוי בחברה הבדואית והם מהווים מודל לדוגמה לבאים אחריהם. חלקם צמח בתוך התוכניות וחוזר על מנת להשפיע הלאה וחלקם הגיע עצמאית להישגים וחוזר כדי לתרום לחברה כולה. נוסף עליהם עומדת גם נבחרת העתודה של החברה הבדואית, צעירים וצעירות שרכשו השכלה או נמצאים עדיין במהלך הלימודים ושואפים לממש את השכלתם לטובת שיפור התנאים של הצעירים באוכלוסייה. חלקם תורמים בתוכניות אף במהלך הלימודים. גם בקרב המועסקים ללא השכלה ניתן למצוא סוכני וסוכנות שינוי אשר השתלבו בצורה טובה

בתעסוקה המתאימה לרצונותיהם וכישוריהם, ושואפים אף לשפר את מצבם ומצב סביבתם בעזרת תוכניות רלוונטיות הזמינות עבורם. התוכניות הקיימות מאפשרות להם גם סיוע במציאת תעסוקה וגם המשך הכשרה לקידום למשרות טובות יותר עבורם.
מן הצד השני, המחקר מראה על צעירים באשכולות אשר עדיין מחפשים מענה נאות לצרכיהם. ניתן למצוא צעירים אלה באשכול השכלה ללא תעסוקה בין הצעירות והצעירים שפנו ללימודים אקדמיים מחוץ למוסדות בארץ ובעיקר במוסדות דוברי ערבית ואינם מצליחים להשתלב בתעסוקה המתאימה למקצועות אותם רכשו. כמו כן נמצאים באשכול זה צעירות וצעירים שלמדו מקצועות בהם קיימת רוויה כמו הוראה ואינם מוצאים משרות פנויות. תוכניות הסבה נוספות והקמת מרכזי תעסוקה באזור יסייעו להם להשתלב בעולם התעסוקה.

שני אשכולות נוספים הדורשים עדיין התייחסות מוגברת הם צעירים וצעירות הנמצאים באשכול ללא תעסוקה וללא השכלה ובאשכולות הפשיעה. הראשונים נמצאים על הגבול בין חיים משמעותיים וחיוביים להתדרדרות לעולם הפשע לבין אלה שכבר התנגשו עם רשויות החוק. אמנם קיימות תוכניות המטפלות באוכלוסיות אלה אך לדברי המרואיינים הן אינן מצליחות להקיף את כל האוכלוסייה ויש צורך במענה נוסף.

אוכלוסייה נוספת בסיכון לחוסר מעש היא קבוצת הצעירים והצעירות שהתקבלו לאקדמיה אך אינם מצליחים לעמוד בדרישות במהלך הלימודים ובעיקר בשנה הראשונה. מסלולי תמיכה בשנה קריטית זאת עשויים לעזור להם לעבור את המשוכה ולהשלים את לימודיהם. התוכניות הקיימות היום העוסקות באקדמיה מתרכזות בהנגשה של מסלולי הלימוד לצעירים אך אינן ממשיכות ללוות אותם לאחר הקבלה.

מעבר לכך, אחת המגבלות המרכזיות שנחשפו במחקר היא המחסור במידע אמין, מפורט ועדכני על אוכלוסיית הצעירים הבדואים, ובפרט היעדר מערכות מעקב לאורך זמן אחר המשתתפים בתוכניות שונות. חסר זה מקשה על בחינת יעילות ההתערבויות ועל הבנת ההשפעה האמיתית שלהן על תעסוקה, השכלה והפחתת פשיעה. היעדר נתונים מפולחים לפי גיל, מגדר ויישוב יוצר עיוות בהערכת המצב, ומוביל להחלטות המבוססות על תמונה חלקית בלבד.

נוכח ממצאים אלו, קיימת חשיבות רבה לקיום מחקרי המשך סדורים ומבוססי נתונים, שיבחנו את המובהקות הסטטיסטית של ההשפעה שמייצרות התוכניות בפועל. מחקרים כאלה צריכים לשלב מדדים כמותיים ואיכותניים, מעקב ארוך טווח אחר משתתפי התוכניות, ובחינת קבוצות ביקורת – לרבות צעירים שלא השתתפו בתוכניות – על מנת להעריך את התרומה הייחודית של כל מענה. גישה זו תסייע בקבלת החלטות מושכלות על הרחבת התוכניות היעילות, התאמתן לצרכים השונים, והפסקת מיזמים שאינם משיגים תוצאות מדידות ומשמעותיות.

ביבליוגרפיה

אבו ראס, ת.ד. (2017). *אי צדק סביבתי בישראל: המקרה של המגורים הבלתי מוסדרים בנגב*. עדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל.

הרן, ד', & אייל, י' (עורכים). (2021). תמציות מחקרים מתוכנית החומש לפיתוח כלכלי-חברתי של האוכלוסייה הבדואית בנגב לשנים 2017-2021: תשתיות הידע לתוכנית החומש הבאה (דוח מס' דם-21-896). מכון מאייס-ג'וינט-ברוקייל.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2022). *אוכלוסייה, לפי קבוצת אוכלוסייה, דת, מין וגיל מפורט, סוף 2022.*

המכון למחקרי ביטחון לאומי. (אפריל 2021). שבטיות במעבר: דפוסי שבטיות משתנים בקרב החברה הבדואית בנגב. (שבטיות מס' 1). המכון למחקרי ביטחון לאומי.
https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/%D7%A9%D7%91%D7%98%D7%99%D7%95%D7%AA-1.pdf

זוסמן, נ. וודבריג, י. ומיעארי, ס. (2016). ממדי הפשיעה בישראל בשנים 1990-2010 תוך התמקדות בחברה הערבית. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

חדאד חאג' יחיא, נ., גנטוס, נ., וזינר, א. (2021). *תפיסות של אלימות בקרב צעירים מהחברה הבדואית בנגב*. יוזמות אברהם ונאס ייעוץ ומחקר. זמינה באתר יוזמות אברהם.

חמאיסי, ר'. (2010). יחסים טריטוריאליים. בתוך א. אבו-סעד ור. חמאיסי (עורכים), החברה הערבית בישראל (כרך ד', 163-241). האוניברסיטה הפתוחה.

מבקר המדינה. (2023). הטיפול הממשלתי בחוסר מעש בקרב צעירים בחברה הערבית (דוח שנתי מס' 74ב). ירושלים: משרד מבקר המדינה.

מכון אהרון למדיניות כלכלית. (2023). סלילת דרכם של אקדמאים ערבים להצלחה בשוק העבודה (דוח מדיניות). המרכז הבינתחומי הרצליה – מכון אהרון למדיניות כלכלית.

מכון הנרייטה סאלד – המכון הארצי לחקר מדעי ההתנהגות, ומכון ברוקדייל.(2023). זכאות לבגרות בבתי הספר הבדואיים בנגב: דו"ח מסכם. ירושלים: מכון סאלד ומכון ברוקדייל.

מנאע, ע. (2008). ספר החברה הערבית בישראל (2): אוכלוסייה, חברה, כלכלה. ירושלים: מכון ון ליר וקיבוץ הארצי המיוחד.

מרכז המחקר והמידע של הכנסת. (16 בדצמבר 2020). שיעור הזכאות לתעודת בגרות במערכת החינוך – פילוח מגדרי ואתני (מסמך מס'(17874. ירושלים: הכנסת.

מרכז המחקר והמידע של הכנסת. (2023, יולי 10). *נתונים על אוכלוסיית הבדואים בנגב*. אתר הכנסת.
pdf20201._11_3c6aac11-8159-005056eef1e1-2bbeceb5_3/2c6aac11-8159-005056ee-f1e1-2bbeceb/5MMM/globaldocs/il.gov.knesset.fs://https

נגביה – מרכז הידע והמחקר של החברה הבדואית בנגב. (2024). השנתון הסטטיסטי של החברה הבדואית בנגב – 2024 הפורום לדו-קיום בנגב.

Abu Aleon, T., Weinstock, M., Manago, A. M., & Greenfield, P. M. (2019). Social change and intergenerational value differences in a Bedouin community in Israel. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 50*(5), 708–727.

Abu-Saad, I. (2008). Spatial transformation and indigenous resistance: The urbanization of the palestinian Bedouin in Southern Israel. *American Behavioral Scientist, 51*(12), 1713–1754. https://doi.org/10. 1177/0002764208318928

Al-Haj, M. (1988). The changing Arab kinship structure: The effect of modernization in an urban community. *Economic Development and Cultural Change, 36*(2), 237-258.

Allassad Alhuzail, N. (2014). The meaning of "blessing" in the Lives of three generations of Bedouin women. *Journal of Women & Social Work,* 29(1), 30–42. https://doi.org/10.1177/0886109913509541

Allassad Alhuzail, N. (2017). A place of many names: How three generations of Bedouin women express the meaning of home. *Journal of Housing and the Built Environment,* 33(2), 247–262. https://doi.org/10.1007/s10901-017-9546-5

Allassad Alhuzail, N. (2023). "I just live in the village, but I don't belong to it": Educated young Bedouin men and belonging. *Journal of Housing and the Built Environment.* 38(3), 1511-1527. https://doi.org/10.1007/s10901-022-10002-0

Allassad Alhuzail, N., & Segev, E. (2019). Masculinity on the line: Male Bedouin social workers in Israel. *Australian Social Work,* 74(4), 420–433. https://doi.org/10.1080/0312407X.2019.1655078

Allassad Alhuzail, N., & Segev, E. (2022). The Challenges of Young Bedouin Men Living in a Changing Society. *American Journal of Orthopsychiatry. 93*(1), 97. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/ort0000658

Amara, A., Abu-Saad, I., & Yiftachel, O. (Eds.). (2013). Indigenous (in)justice: *Human rights law and the Bedouins Arabs in the Naqab/Negev.* Cambridge: Harvard University Press.

Arnett, J. J. (2000, May). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist, 55*(5), 80-469. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10842426/

Ben-Asher, S., Ben-Yehoshua, S., & Elbedour, A. (2020). “Neither here nor there” - Flattening, omission, and silencing, in the constructing of identity of Islamic girls who attend a Jewish school. *Israel Afairs, 26*(1), 1–18. https://doi.org/10.1080/13537121.2020.1697071

Bonnie, R. J., Stroud, C., & Breiner, H. (2015, January). Investing in the Health and Well-Being of Young Adults. *National Academies Press.* https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25855847/

Brown, R., & Valesquez, A. (2017). The effect of violent crime on the human capital accumulation of young adults. *Journal of Development Economics, 127,* 1-12. https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2017.02.004

Diab, A. B., Shdema, I., & Schnell, I. (2022, July). Arab integration in new and established mixed cities in Israel. *Urban Studies Journal, 59*(9), 1800-1818. https://doi.org/10.1177/00420980211021346

Central Bureau of Statistics. (2020) https://www.cbs.gov.il/en/Pages/default.aspx

Heerde, J. A., Merrin, G. J., Le, V. T., Toumbourou, J. W., & Bailey, J. A. (2023). Health of Young Adults Experiencing Social Marginalization and Vulnerability: A Cross-National Longitudinal Study. International Journal of Environmental Research and Public Health, 20. https://doi.org/10.3390/ijerph20031711

Katsiaficas, D. (2017). “I Know I’m an Adult When…I Can Care for Myself and Others”: The Role of Social Responsibilities in Emerging Adulthood for Community College Students. Emerging Adulthood, 5, 392–405.

Kim, K. (2024, October 25). Impacts of Extended Unemployment on Life Satisfaction of Young Adults Through Social Exclusion and Loneliness: Moderating Roles of Parental Socioeconomic Status. *Social Indicators Research.* https://doi.org/10.1007/s11205-024-03465-x

Kingsbury, M., Alaie, I., Clayborne, Z., Reme, B.-A., Nilsen, W., & Calman, I. (2024, October 2). Pathways From Early Life Adversities to Youth Marginalization: A Longitudinal Study of Youth Not in Education, Employment, or Training. *Journal of Adolescent Health.* https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2024.08.011

Kissinger, M., & Karplus, Y. (2015). IPAT and the analysis of local human–environment impact processes: The case of indigenous bedouin towns in Israel. *Environment, Development and Sustainability,* 17(1), 101– 121. https://doi.org/10.1007/s10668-014-9540-y

Lambert, D., Gale, J. A., & Hartley, D. (2008). Substance abuse by youth and young adults in rural America. Journal of Rural Health, 24, 221–228.

Lapan, R. T., Turner, S., & Pierce, M. E. (2012). College and career readiness: Policy and research to support effective counseling in schools. In APA handbook of counseling psychology, Vol. 2: Practice, interventions, and applications. (pp. 57–73). American Psychological Association.

Lee, J. O., Hill, K. G., Hartigan, L. A., Boden, J. M., Guttmannova, K., Kosterman, R., Bailey, J. A., & Catalano, R. F. (2015). Unemployment and substance use problems among young adults: Does childhood low socioeconomic status exacerbate the effect? *Social Science & Medicine, 143,* 36-44. http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2015.08.016

Littman, D. M. (2022, June). Third Places, Social Capital, and Sense of Community as Mechanisms of Adaptive Responding for Young People Who Experience Social Marginalization. *American Journal of Community Psychology, 69*(3-4), 436-450.

Nasasra, M., & Bellis, E. (2020). The role of Bedouin youth and women in resistance to the Israeli Prawer plans in the Naqab. *Middle East Critique, 29*(4), 395–419. https://doi.org/10.1080/19436149.2020.1826715

Pastore, F. (2012). Marginalization of young people in education and work: Findings from the School-to-Work Transition Surveys.

Reddick, C. G., Enriquez, R., Harris, R. J., & Sharma, B. (2020). Determinants of broadband access and affordability: An analysis of a community survey on the digital divide. Cities, 106, 102904.

Scales, P. C., Benson, P. L., Oesterle, S., Hill, K. G., Hawkins, J. D., & Pashak, T. J. (2016). The dimensions of successful young adult development: A conceptual and measurement framework. Applied Developmental Science, 20, 150–174.

Toiviainen, H., Hyytiä, J., & Kuusipalo, P. (2020). Inclusion and Marginalization of Youth (Finland). Bloomsbury Education and Childhood Studies. https://doi.org/10.5040/9781350996526.020

UNFPA. (2013). Strategy on Adolescents. Who, 18–19.

Weaver, B., McCulloch, T., & Vaswani, N. (2024). Envisioning Social Justice With Criminalized Young Adults. British Journal of Criminology, 64, 675–692.

Yiftachel, O., Roded, B., & Kedar, A. S. (2016). Between rights and denials: Bedouin indigeneity in the Negev/ Naqab. *Environment and Planning a: Economy and Space, 48*(11), 2129–2161. https://doi.org/10.1177/ 0308518X16653404

Ziv, O., & Alkrinawi, S. A. A. (2024, May). Bedouin youth in the Negev: High NEET rates challenge UN sustainable development goals. *Itach - Women Lawyers for Social Justice.* https://itach.org.il/sdg/wp-content/uploads/325EN.pdf